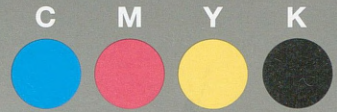
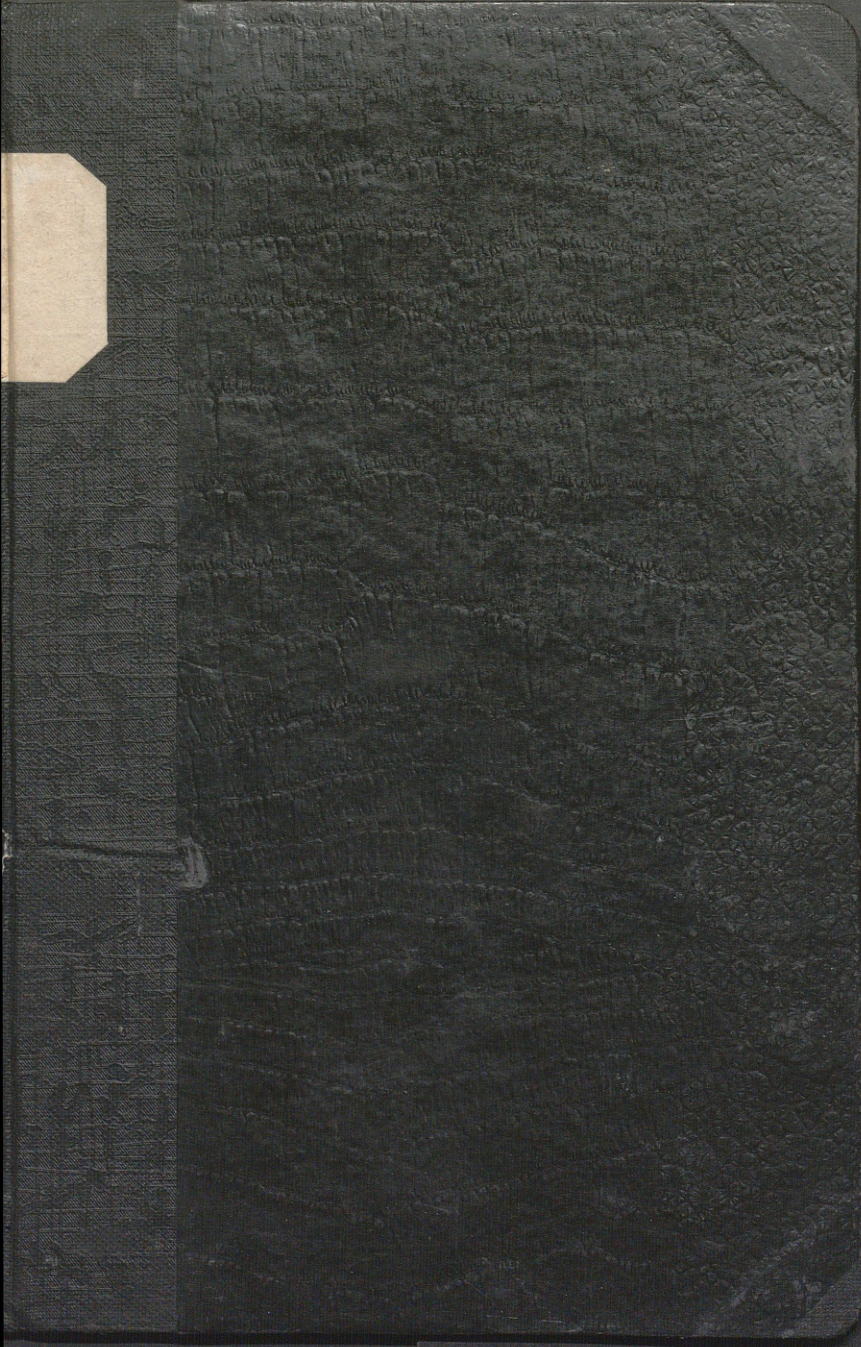

Grey Scale #13

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

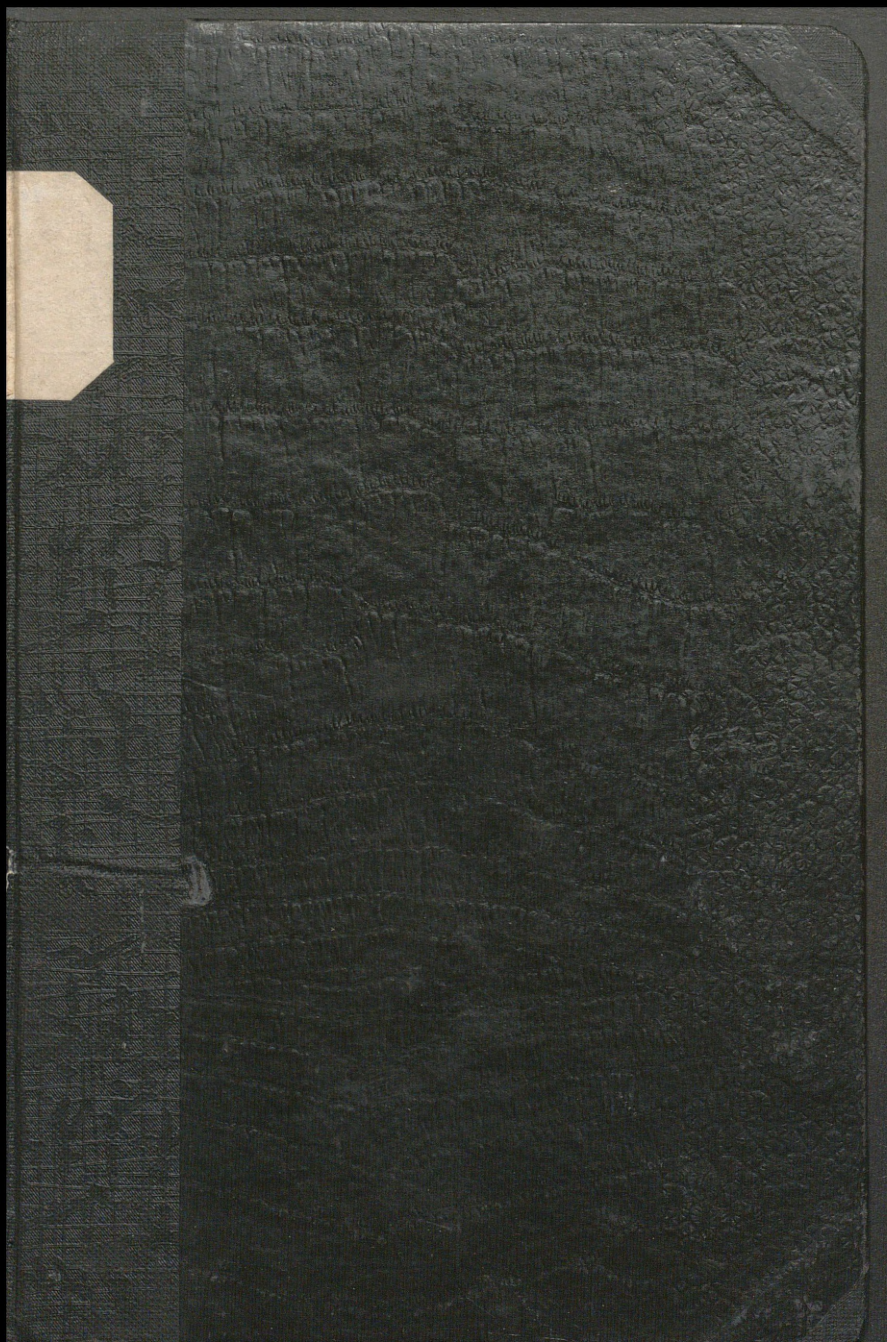

Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black

Colour Chart #13

Inches 1 2 3 4 5 6 7 8
Centimetres 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19

UNIA LITWY Z POLSKĄ

DOKUMENTY I WSPOMNIENIA

Zebrał

HENRYK MOŚCICKI

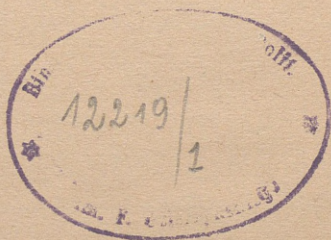
WARSZAWA

W 350-tą ROCZNICĘ UNII LUBELSKIEJ

NAKLAD GEBETHNERA I WOLFFA
WARSZAWA ——— LUBLIN ——— ŁÓDŹ
KRAKÓW, G. GEBETHNER I SPÓŁKA

93/432/

TŁOCZNIA
WŁ. ŁAZARSKIEGO
W WARSZAWIE.

Przedmowa

Na litej złotemi głoskami świetnych czynów wstędze dziejów Polski dwa promienne, od innych jaśniejsze, wykwitają momenty: Unia i Konstytucya 3 maja. Streszczają w sobie najgłębsze pierwiastki duchowych i politycznych przeżyć narodu: tryumf państwowego rozumu i tryumf ocknionej z pod śniedzi przesądów myśli odrodzeńczej. W nich zamyka się najdosłojniejsza treść naszej historyi, co blaskiem niezacmionym kładzie się na dalszym ciągu wieków; przeżywa istnienie państwa, żyje w duszach i „synom od ojców przez ręce podana, nieogarnione lata przetrwa niestargana”.

*Wczytajmy się w spiz wyrazów Unii Horodelskiej i w prorocze zaklęcia testamentu ostatniego Jagiello-
na, i w one głosy wierne, radosne, co w dniach nadzieją
brzemiennych ku siostrzanej biegly Litwie, by niby
Wojskiego rogu dźwiękiem odbić się powrotną falą
od Niemna ku Wiśle. Poprzez świst knutów i skrzypp
szubienic, poprzez cichą mekę filareckiej młodzi
i katowski obuch Murawiewów, ofiarną krew Ko-*

narskich i Sierakowskich, gromową pieśń Mickiewicza i Kościuszki czyn, aż po dnia dzisiejszego pioruny klęsk i rany niewysłowionego bólu od targanych łańcuchów krzyżackiej i moskiewskiej przemocy — jeden wołał głos, z tajni wydobyty dusz, jeden tysięcy krwawił się trud, by nie pękły pieczęcie, zawieszzone u prastarych aktów sprzymierzy.

Więc kłamie wróg, głosząc, że Unii święty znak strzaskany, kłamie, bo Litwa jest dla serc naszych zawsze jak zdrowie i w bratniej Pogoni pęd Orzeł wzbija się Biały.

HENRYK MOŚCICKI

AKT JAGIELŁY I BRACI JEGO O ZWIĄZKU LITWY Z POLSKĄ,

wystawiony w Krewie dnia 14 sierpnia 1385 r. *)

My, Jagiełło, z mocy boskiej wielki książę litewski, Rusi pan i dziedzic przyrodzony, oznajmujemy wszystkim, komu należy, a którzy niniejsze pismo widzieć będą, to, o czym nas powiadomili ze strony najjaśniejszej pani, z bożej łaski, królowej węgierskiej, polskiej, dalmackiej i t. d., szlachetni i czcigodni mężowie, ksiądz Stefan, proboszcz chanadiński, Władysław, syn Kakasa de Kaza, kasztelan z Potoka, Włodko, cześnik krakowski, Mikołaj, kasztelan zawichoski, i Krystyn, dzierżawca kazimierski. Naprzód tedy powiedzieli, jako oświecony książę litewski, Jagiełło, wyprawił swoich uroczystych posłów najpierw do panów ziemian polskich, a następnie do jej królewskiego majestatu. Ci zaś posłowie, którzy byli do królewskiego ma-

---

*) Oryginał znajduje się w archiwum kapituły krakowskiej.

jestatu wyznaczeni, wzięli z sobą listy wierzytelne od głównego i naczelnego posła, prześwietnego księcia Skirgiełły, brata wielkiego księcia Jagiełły, który dla pewnych przyczyn osobiście przed majestatem jej królewskim stawić się nie mógł. Posłowie jego, ksiązę Borys i Hanko, starosta wileński, stanąwszy przed królową węgierską, tak, sprawę wykładając, mówili: „Wielu cesarzów, królów i różnych ksiąząt pragnęło wejść w stałe stosunki pokrewieństwa z tymże wielkim księciem litewskim; lecz Bóg wszechmogący zachował to dla osoby waszej królewskiej mości. Przeto, najjaśniejsza pani, spełnij to zbawienne polecenie, przyjmij wielkiego księcia Jagiełłę za syna i oddaj mu w małżeństwo najukochańszą córkę swoją, Jadwigę, królowę polską. Ufamy, że z tego związku wyniknie chwała Bogu, zbawienie duszom, cześć ludziom a pomnożenie królestwu. Nim zaś to, o czem mowa, do końca stosownego dojdzie, wielki ksiązę Jagiełło ze wszystkimi swoimi braćmi, jeszcze nie ochrzczonymi, tudzież z krewnymi, ze szlachtą, ziemianami większymi i mniejszymi, w ziemiach jego zamieszkałymi, chce, życzy i pragnie przyjąć wiarę katolicką świętego rzymskiego Kościoła. Nie mogli tego otrzymać od niego, pomimo usilnych starań, wielu cesarzów i różnych ksiąząt, albowiem Bóg wszechmocny sławę tę dla waszego królewskiego majestatu zachował. Na oczywistość i moc tego, obiecuje wielki ksiązę Jagiełło złożyć i wydać wszystkie swoje skarby dla odzyskania utrat,

które poniosły tak Polska jak Litwa, jeżeli tylko królowa węgierska córkę swoją, Jadwigę, królowę polską, ślubem małżeńskim z nim skojarzy. Wielki książę Jagiełło obiecuje sumę, zaręczoną między królową węgierską a księciem Austrii, mianowicie dwakroć sto tysięcy florenów, złożyć i wypłacić. Tenże wielki książę Jagiełło obiecuje i zaręcza własnym kosztem i staraniem przywrócić królestwu polskiemu wszystkie kraje, przez kogokolwiek oderwane od niego i zabrane. Tenże wielki książę Jagiełło obiecuje wrócić pierwotną wolność wszystkim chrześcijanom, zwłaszcza ludziom obojej płci, z ziemi polskiej, obyczajem wojennym zabranym i przesiedlonym, a to tak, że każdy lub każda będzie się mógł udać tam, gdzie będzie chciał. Nareszcie tenże wielki książę Jagiełło obiecuje ziemie swoje litewskie i ruskie na wieczne czasy do korony królestwa polskiego przyłączyć“.

My przeto, przerwany wielki książę litewski Jagiełło, na powyższe oświadczenie poselskie, dane i złożone w naszym imieniu panom królestwa polskiego przez wspomnianego Skirgiełłę, brata naszego ukochanego, jako też na zaręczenia, uczynione najjaśniejszej królowej węgierskiej Elżbiecie przez wysłanych od tegoż brata naszego pełnomocników, w obecności posłów królowej pani, tak Węgrów jak i Polaków, do naszej wysokości wysłanych, razem z braćmi naszymi, książętami litewskimi Skirgiełłą, Korybutem, Witoldem, Ligwenem,

oraz w imieniu innych braci naszych, obecnych i nieobecnych, zgadzamy się i oświadczamy to tak rzeczonej królowej pani, jak i wspomnianym panom królestwa polskiego; te zaś oświadczenia poselskie kazaliśmy umocnić pieczęciami naszemi i braci naszych i te we wszystkim potwierdzamy.—

Dan w Krewie, w poniedziałek, w wigilię Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (14 sierpnia) roku pańskiego 1385-go.

ZNACZENIE ROKU 1386.

Rok 1386 powstrzymał Litwę na samym brzegu przepaści, w której ją miała nieuchronnie pochłonąć schizma. Litwa zruszczona i schizmatycka mogła wzrósć łatwo w olbrzyma państwowego, przed którymby się musiał ugiąć cały Wschód Europy. Z prawosławnego Wilna dałyby się były wszystkie ziemie ruskie zagarnąć i w karności utrzymać, Moskwa straciłaby wobec niego całą swoją siłę odporną. Tylko że zarazem to wszystko, co nadawało Moskwie tak wybitne, odrębne piętno wśród ruskiego świata, stałoby się powszechnym udziałem zruszczonej monarchji litewskiej. Z wielkiego księcia Litwy Jagiełło przedzierzgnąłby się był w cara, gdyby jako katolik nie był przyjął polskiej korony, a cały Wschód Europy byłby na długie wieki cofnął się do Azji. Wnioski te możemy wypowiedzieć śmiało. Wysznuwają się one same

z trzeźwego rozważenia tych wszystkich czynników, którym w razie takiego obrotu rzeczy dostałoby się panowanie nad Wschodem Europy. Dość będzie wystawić sobie martwość ruskiej Cerkwi w jej działaniu na Litwę, której pogaństwo miało w sobie jeszcze tyle sił żywotnych u schyłku XIV stulecia. Pod martwą powłoką zewnętrznej wspaniałości, jaką roztaczały obrzędy wschodniej Cerkwi, słabo migotał w niej wąty płomyk ducha chrześcijańskiego, wyniszczony i przygnieciony schizmą, w której pleniły się bujnie i chowały staropogańskie tradycje drzemających w jej cieniu ludów. Demoniczne rysy pogańskich bóstw wrastały tu w pojęcia Boga w Trójcy jedyne, wierzenia ludowe kaziły dogmat, a gusła wkradały się zdradliwie pod postać Sakramentów. Kościół schizmą rażony, niewolą skrępowany, nie mógł oddziaływać skutecznie przeciw tym bujnym siłom pogańskich tradycyj, które żyły wśród społeczności wiernych. Tak zaś nauka chrześcijańska, zagnana w mury monastyrów, pozbawiona wpływu na życie, przestawała być tem niewyczerpanem źródłem, które u społeczeństw zachodnich zraszało tak obficie ich glebę cywilizacyjną. A z tem wszystkim łączyła się prawdziwie orientalna pycha, zaślepiona przeświadczeniem o wyłącznej własnej ortodoksji, ziejąca nienawiścią ku wszystkiemu, co Zachód pod żywotnym wpływem chrześcijaństwa wytworzył i wypracował, a przed czem Wschód żegnał się zabobonnie, jako przed herezją łacińską. Wystawmy

sobie zatem, jaka przyszłość czekała taki grunt religijny i cywilizacyjny, gdyby go jeszcze przykrył napływ świeżych sił litewskiego pogaństwa, które, objęte martwością ruskiej Cerkwi, mogło w niej stłumić do reszty dogorywający płomyk chrześcijańskiego ducha. A trzebaż i to mieć na względzie, że ten grunt cywilizacyjny, dla rozwoju społecznych sił tak nieprzystępny, sprzyjał niezmiernie wybuchaniu despotycznej władzy, która grozą i barbarzyństwem utrzymując w strachu miliony, mogła z prawosławnej Litwy wytworzyć łatwo niepokonaną, dla całej Europy groźną potęgę. Wyobraźmy sobie tylko u jej steru tego, który genjuszem swoim tak wysoko przerastał Jagiełłę, a w roku 1384, z litewskim władcą przejednany, o starych bogach zważpiwszy, sam rzucił się w objęcia schizmatycznej Cerkwi. Gdyby Witolda nie zwrócił był rok 1386 z tej pochyłości, jakaż dla Litwy otwierała się przyszłość pod jego przeważnym wpływem, jeśli nie pod jego rządami. Ten genjusz organizacyjny, który za pobytym swym u Krzyżaków przejął się taką czcią, przedewszystkiem dla materyjalnych zdobyczy zachodniej kultury, miał wszelkie po temu warunki, ażeby na czele schizmatycznej Litwy odegrać rolę Piotra Wielkiego, o wiele tylko donioślejszą, o tyle też groźniejszą dla całego Zachodu.

Takiej Litwy oszczędził światu rok 1386. Że taka Litwa z odwiecznym swoim wrogiem łatwo i zgodnie zakończyć mogła stare obrachunki, to

również wolno przypuszczać z wszelkiem prawdopodobieństwem. Wszak Krzyżakom, według ułożonego planu, miała być Żmudź pogańska rzucona na pastwę. Tego tylko trzeba było Zakonowi, który od chrztu Jagielly z rozpaczą szukał pogan; „pół królestwa za garstkę pogan!” — to hasło jego dalszych dziejów. Na Żmudź pogańską mógłby był sobie Zakon jeszcze długo urządzać z kwiatem zachodniej szwalerji interesujące wyprawy, aby nimi legitymować swą rację bytu wobec Europy. Im mniej zaś na to sił było potrzeba, tem więcej ich byłby mógł skierować przeciw Kujawom, Mazowszu i Wielkopolsce, bo bez takiego oparcia o ląd stały nadbałtyckie pobrzeże zawsze było niepewną zdobyczą. W tej więc polityce byłby ścisły interes połączył Krzyżaków z prawosławną Litwą, bo jeśli do niej cała Ruś miała należeć, to obrachunek z Polską o Wołyń i Ruś Czerwoną byłby musiał stanąć na pierwszym planie litewskich zaborów. Wszakże nie dalej, jak za panowania Jagielly, Zakon po dwakroć podnosił myśl rozbioru Polski, tylko że po r. 1386 nie mógł już w Wilnie szukać do tych planów współnika.

Inaczej potoczyły się dzieje Polski, Litwy i Rusi, dzięki politycznej myśli krakowskich panów, którzy wyszli ze szkoły Kazimierza W.; dzięki zasłudze osobistej ofiary, którą Jadwiga dokonała zjednoczenia narodów. Pod tchnieniem unji rozwinęło się groźne widmo azjatyckiej potęgi, która miała zaciężyć nad Europą, jeśli nie na zgubę za-

chodniej cywilizacji, to na nieszczęście ludów, przez unję ocalonych. W unii z Polską i pod wpływem Polski, Litwa stanęła na Wschodzie Europy jako niez mordowana krzewicielka katolickiej wiary i zachodniej cywilizacji, służąc temu posłannictwu swemu czynem i słowem, dopóki było do tego pole, a wytrwałością i cichą ofiarą, gdy przyszły czasy próby i przetrwania złej doli. A Ruś, którą unja odsunęła od panowania, wzamian za berło złowrogiej potęgi, otrzymała w tem zjednoczeniu ludów pierwszy posiew duchowego zmartwychpowstania. Rok 1386 wyrwał ją z kleszczy zapleśniałego Wschodu i powołał do wspólnego z Zachodem życia. Ze zjednoczeniem kościelnem, które od chrztu Jagielly stało się koniecznością dziejową, zstąpił duch w martwe a piękne ciało ruskiej Cerkwi i rozbudził żywotność tych bujnych soków cywilizacyjnych, które schizma zmroziła w ruskim narodzie. Tak pod sklepieniem unji zetknęły się na słowiańskim gruncie przednie straże dwóch światów: chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu, zżył się tutaj z sobą w wzajemnem na się oddziaływaniu i wytworzyły obfity zasób cywilizacyjnych wartości, którego żadna siła nie zniszczy. Ten skarb, zebrany przez wieki, przetrwa wszelkie wrogie zamachy, a pomnożony pracą i ofiarą pokoleń, spełni w dziejach swoje zadanie, na chwałę Bogu, na pożytek świata, dla wybawienia swoich wiernych piastunów a odrodzenia tych, którzy nie wiedzą, co czynią.

(Smolka: Unia Litwy & Korona. Kraków, 1903.)

UNIA HORODELSKA.

Akt panów polskich

z d. 2 października 1413 r. *)

Wimie Pańskie, amen. Na wieczną rzeczy pamiętkę. Wiadomo wszystkim, że nie dostąpi łaski zbawienia, kto nie będzie wspierany tajemnicą miłości, która nie działa opacznie, która promienieje własną dobrocią, zwaśnionych godzi, pokłóconych łączy, odmienia nienawiści, uśmierza gniewy i daje wszystkim pokarm pokoju, rozproszone zbiera, znękanę krzepi, nierówne gładzi, krzywe prostuje, wszystkie cnoty wspomaga a żadnej nie szkodzi, miłuje wszystko, i jeśli kto pod jej skrzydła się schroni, znajdzie bezpieczeństwo i nie będzie się obawiał znikąd napadu; przez nią prawa się tworzą, królestwa rządzą, miasta porządkują i stan rzeczypospolitej do najlepszego końca dochodzi;

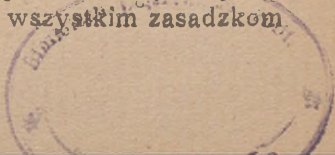
---

*) Oryginał znajduje się w archiwum nieświeskiem ks. Radziwiłłów.

ona się we wszystkich cnotach wybornie mieści, a kto nią pogardzi, ten wszystko utraci. Przeto my, prałaci, panowie, szlachta i wielmoże królestwa polskiego, wszyscy razem i każdy oddzielnie, oznajmujemy wszystkim, komu wiedzieć należy, obecnym i przyszłym, którzy o niniejszem wiedzieć będą:

Ponieważ dążymy pobożnem życzeniem do tego, abyśmy spoczęli pod skrzydłami niezmiennej miłości, przeto złączyliśmy, zjednoczyli i brzmieniem niniejszego łączymy, równamy i jednoczymy domy i rody nasze, herby i klejnoty nasze ze szlachtą i bojarami ziem litewskich, którym były nadane, a pismem potwierdzone i umocnione, za naszym wstawiennictwem, wolności, przywileje, ekzempcyje i łaski przez najjaśniejszego pana Władysława, z Bożej łaski króla polskiego i t. d., i księcia pana Aleksandra czyli Witolda, wielkiego księcia litewskiego. Z rzeczywistej miłości i braterskiego zjednoczenia dajemy im nasze herby, klejnoty i zawołania, któreśmy od rodziców i przodków naszych otrzymali, aby odtąd i na wieczne czasy mieli oni moc używania, korzystania z nich i posiadania, tak jakoby je od swoich przodków porządkiem urodzenia otrzymali. Niech jednoczy z nami miłość, niech uczyni równymi nam tych, których połączyła wspólność wiary, praw i przywilejów.

Obiecujemy w dobrej wierze, słowem naszym stałem i wiernem, pod czią i przysięgą, nigdy ich, w żadnych przeciwnościach i potrzebach, nie opuszczać, lecz zawsze, przeciwko wszystkim zasadzkom

ich nieprzyjaciół, udzielać rady i pomocy; przed wspomnianymi zaś panami naszymi łaskawymi, Władysławem, królem polskim, i Aleksandrem, wielkim księciem litewskim, i ich następcami wszelką możliwością i pilnością przyczyniać się, aby prawicę swej hojności dla nich otworzyli, nie przestawali mieć starania o ich pożytek i zasilali ich uprzejmymi względami łask swoich. To samo rzeczeni szlachta i wielmoże ziem litewskich jednakową wzajemnością pod wiarą i czcią, pod słowem wier-nem i przysięgą powinni i nam czynić.

Prałaci, panowie i szlachta ziem litewskich nie złączą żadnych z kimkolwiek bądź wojen bez zdania i rady naszej i naszych następców; my również, prałaci, panowie i szlachta królestwa polskiego, bez zdania i rady panów i szlachty ziem litewskich z nikim wojen nie rozpoczniemy.

Panowie i szlachta ziem litewskich, oraz ich dziedzice i prawni następcy, nigdy, dopóki żyć będą, nie powinni opuszczać najjaśniejszych a łaskawych panów naszych, Władysława, króla polskiego, i Aleksandra, wielkiego księcia litewskiego, i ich prawnych następców, królów polskich i wielkich książąt litewskich, lecz owszem, pod wiarą, czcią i przysięgą, będą wiernie stali przy nich z życzliwością, posłuszeństwem, z wszelką pomocą i radą.

Aby zaś każdy z nich posiadał swój dom i tem wyraźniej były poznawane rozdzielność pojedynczych domów i różność herbów, aby to ustanowienie nasze z biegiem czasu przez zapomnienie

nie zagięło, oznajmujemy, że braterskim sojuszem na wieczne czasy połączone są, sprzymierzone, zjednoczone, na własność oddane i związane: — na-przód dom, herb, ród, klejnot i zawołanie szlachetnych Leliwa z domem i rodem szlachetnego Moniwida, wojewody wileńskiego; następnie—herb Zadora z rodem Jawny, wojewody trockiego, herb Rawa z rodem Minigajła, kasztelana wileńskiego, Lisy z Sunigajłem, kasztelanem trockim, Jastrzębcy czyli Łazanki albo Bolesty, zwane Nagory, z Niemirą, starostą połockim, Trąby z Hostykiem, Topory z Butrymem, Łabędź czyli Skrzyński z Goliguntem, Poraje z Mikołajem Byliminem, Dębno z Wojciechem Korewą z Szawgocka, Odrowąż z Wyszegierdem, Wadwicz z Piotrem Mondgierdem, Drya z Mikołajem Tawtigierdem, Habdaniec z Janem Gasztoldowym, Połukoza z Wołczkiem Kulwą, Gryfy z Butowdem, Szreniawa z Jadatem, Pobodze z Kalonem, Grzymała z Janem Rymowidowiczem, Zaremba z Ginetem Koncewiczem, Pierzchała z Daukszą, Nowina z Mikołajem Bojnarem, Działosza z Wołczkiem Rokutowiczem, Kopacz z Getowtem, Rola z Dangiłem, Syrokomla z Jakóbbem Minigelem, Kot Morski z Wojsznarem Wilkolewiczem, Powąła z Jerzym Sangawą, Pomian z Sakiem, Doliwa z Naczkiem, Starża z Twerbutem, Dołęga z Montiwildem, Bogorya ze Stanisławem Wyszoginem, Janina z Wojszymem Danejkowiczem, Bychawa z Monstoldem, Swinki z Andrzejem Dowknotowiczem, Kolda z Munimundem So-

sznikowiczem, Sulima z Bodywilem, Nałęcz z Koczanem, Łódzia z Mikuszem, Jelitowie z Gierdudem, Korczakowie z Czupą, Biała z Wojdyłą Kuszulowiczem, Wężyk z Koczanem Sukowiczem, Ciołek z Janem Ejwildem, Godziemba ze Stanisławem Butowtowiczem, Osmoróg czyli Geralt z Syruciem z Reszkini. Niech będzie wolno używać i korzystać z tych herbów, klejnotów i zawołań wszystkim im, razem z tymi, którzy z ich rodu prawnie zstępować będą, katolickiej tylko wiary, tak, jak by je od swoich prawnych przodków otrzymali.

Aby zaś wszystko powyższe większą trwałość i zabezpieczenie otrzymało, kazaliśmy, z jawnej wiadomości naszej, umocnić niniejsze naszymi pieczęciami. — Działo się i dan w mieście Horodle na sejmie wielkim, w dniu 2 października roku Pańskiego 1413-go.

UNIA LUBELSKA.

Akt stanów polskich

Lublin 1 lipca 1569 r.

1. W imię Pańskie, amen. Ku wiecznej pamięci sprawy niżej opisanej. My, prałaci i panowie, Rada tak duchowna, jako i świecka, i posłowie ziemscy Korony polskiej, na tym walnym, a z pany Radami i posły i inszemi stany Wielkiego Księstwa Litewskiego spólnym lubelskim Sejmie będący*)... tak swym, jako i innych kolegów swych, na ten czas nie będących, imieniem, na ten to Sejm walny koronny od wszech stanów a wszego rycerstwa, na sejmikach powiatowych województw i ziem przerzeczonych obrani, a tu z zupełną, z dostateczną mocą i poruczeniem zupełnem przysłani, i wszystka inna szlachta obywatele Korony polskiej, tak tu w Lublinie będący, jako nie będący, których

---

*) Tu następuje wyszczególnienie 149-ciu senatorów i posłów.

jednak wszystkich chęć i wola do tych niżej opisanych rzeczy jest nam dobrze z sejmików powiatowych, które ten Sejm walny lubelski uprzedziły, wiadoma, tak, jakoby się też tu właśnie imiona ich wszystkich włożyły i pieczęcie zawiesiły — oznajmujemy tym to listem naszym, wszem ninie i napo-tem będącym ludziom, do których jedno wiadomości ten list nasz przyjdzie: iż My, mając ustawicznie przed oczyma powinność naszą przeciw ojczyźnie swej, sławnej Koronie polskiej, którąśmy we wszystką pocziwość, ozdobę, pożytek pospolity, a najwięcej w umocnienie od niebezpieczeństwa tak wewnętrznego, jako zewnętrznego, opatrzyć powinni; bacząc też przytem i przed oczyma mając chwalebny, a obojgu narodom bardzo należny związek i społeczność, przez przodki swe niegdy z obywatelami na on czas Wielkiego Księstwa Litewskiego, na wieczne czasy, za spólnem a listownem obojga narodów zezwoleniem uczynioną, i listy, pieczęciami, przysięgami, czciami obu stron umocnioną i przez niemały czas uprzejmością a statecznością obu stron dzierzaną, lecz potem za złymi a zawistnymi czasy niejako zatrudnioną; zawždyśmy tak My, jako przodkowie nasi, o tem myśleli i panów swych, tak sławnej pamięci Zygmunta, jako i szczęśliwie na ten czas obojgu narodom, polskiemu i litewskiemu, panującego pana, Zygmunta Augusta, królów polskich, przez niemały czas upominali i prośbami naszemi do tego wiedli, aby z powinności swej pańskiej a królewskiej, jako zwierzchni a jedni

obydwu narodom panowie, do egzekucyi a skutku, tak spisów spólnych, jak i innych praw i przywilejów naszych, które na ten związek i na tę społeczność z pany i ziemiami Wielkiego Księstwa Litewskiego, jeszcze od pradziada J. K. M. także i za Aleksandra króla, my z Wielkiem Księstwem Litewkiem mamy, z łaski a z zwierzchności swej dopomódz, a to, co się z tej społeczności wykroczyło, w swą rezę wstawić raczyli, zwiódłszy nas z pany, Radami, innymi stany Wielkiego Księstwa Litewskiego, spólnie na jedno miejsce do wykonania tej to chwalebnej a obojgu narodowi pożytecznej sprawy, jako o tej sprawie unii, akta i konstytucye i deklaracye i recesy sejmów, po te czasy będących, jaśnie omawiają. Jakoż jednak za łaską miłego Boga, który społeczność i jedność miłuje, a który królestwa, państwa i rzeczpospolite po wszystkim świecie w osobnej swoje opiece mieć raczy, a za łaską też pana swego, szczęśliwie na ten czas nam panującego, pana a pana Zygmunta Augusta, króla polskiego etc., wyższej mianowanego, tośmy nakoniec za uprzejmem staraniem swem odzierżyli: iż przodkiem w Warszawie, na sejmie roku 1563 złożonym, a potem w Parczowie roku 1564 zjechawszy się z stany Wielkiego Księstwa Litewskiego, nie małyśmy wstępek do naprawienia tego zjednoczenia i tej po części naruszonej unii uczynili, namawiając między sobą z obu stron i potwierdzając artykuły, do tej unii należące. Które artykuły, iż tam na on czas przez krótkość czasu i przez inne gwał-

towniejsze potrzeby rzeczypospolitej obojga narodu, spólnymi spisy naszymi z stany Wielkiego Księstwa Litewskiego warowane być nie mogły; przeto tego wolniejszego czasu zjechawszy się na ten Sejm spólny do Lublina, na dzień 23 miesiąca grudnia w roku przeszłym 1568, przez J. K. M., za zezwoleniem oboich Rad, polskich i litewskich, złożony, i do tego czasu jednostajnie dzierżany i kontynuowany, takieśmy niżej opisane traktaty i umowy między sobą uczynili, któreśmy za łaską Bożą do tego końca i do tej konkluzyi, za zgodnem a jednostajnem obojej strony zezwoleniem i spólnem spisaniem, w niczem nie derogując recesowi warszawskiemu i innym przywilejom, przywiedli. Z czego bądź Panu Bogu w Trójcy jedynemu chwała wieczna, a królowi Jego Mści z łaski Bożej panu a panu Zygmuntowi Augustowi dzięki nieśmiertelna, zacnej też Koronie polskiej i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu sława i ozdoba na wiekuiste czasy.

2. Naprzód, iż aczkolwiek były stare spisy przyjacielstwa, sprzymierzenia, pomnożenie i lepszy sposób rzeczypospolitej, tak Korony polskiej, jako i Wielkiego Księstwa Litewskiego czyniące, etc.; wszakoż, iż się nieco w nich widzi być różnego od dobrego i szczerego braterstwa dufania; przeto dla mocniejszego spojenia w spolnej a zajemnej miłości braterskiej, i w wiecznej obronie obydwu państw społecznej, niewątpliwej wiary braterskiej, czasy wiecznymi ku chwale bożej, Jego Kr. Mści,

z wiecznem podziękowaniem godnej sławie i tychże obydwu najzacniejszych polskich i litewskich narodów, i też ku rozszerzeniu niezmierzonej i wiecznej czci, ozdobie, okrasie, zmocnieniu, uczciwości, zacności i majestatu spólnego wiecznemu rozszerzeniu one stare sprzymierzenia ponowili i umiarkowali w tem wszystkim, jako niżej opisano.

3. Iż już Korona polska i Wielkie Księstwo Litewskie jest jedno nierozdzielne i nieróżne ciało, a także nie różna, ale jedna spólna rzeczpospolita, która się ze dwu państw i narodów w jeden lud zniosła i spoiła.

4. A temu obojemu narodowi, żeby już wiecznymi czasy jedna głowa, jeden pan i jeden król spólny rozkazawał, który spólnymi głosy od Polaków i od Litwy obran, a miejsce obierania w Polsce, a potem na królestwo polskie pomazan i koronowan w Krakowie będzie; któremu obieraniu, wedle przywileju Aleksandrowskiego, niebytność której strony przekazać nie ma, albowiem powinny et ex debito Rady i wszystkie stany Korony polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego wzywane być mają.

5. Obieranie i podnoszenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, które przedtem osobno bywało w Litwie, aby już tak ustało, żeby i znak żaden abo podobieństwo napotem nie było, z którego by się okazowało abo znaczyło podnoszenie, abo inauguracya Wielkiego Księstwa Litewskiego. A iż tytuł Wielkiego Księstwa Litewskiego i urzędy zostawają,

tedy przy obieraniu i koronacyi ma być zaraz obwołan królem polskim i tenże wielkim księciem litewskim, ruskim, pruskim, mazowieckim, żmudzkiem, kijowskim, wołyńskim, podlaskim, inflanckim.

6. Successio Jego K. M. naturalis et haereditaria, jeśliby Jego Królewskiej Mści i komukolwiek, z przyczyny jakiegokolwiek w Wielkiem Księstwie Litewskim służyła, nie ma już wiecznymi czasy przeszkadzać tego społku zjednoczenia obojga narodów i obieraniu spolnego jednego pana, której Jego K. M. Koronie wiecznymi czasy odstąpił, nie wątpiąc w tem, i to też sobie warując, żebyśmy ani samej osoby Jego K. M. ani potomstwa własnego, jeśliby J. K. M. które Pan Bóg dać raczył, nie zgołocili, ale żeby poczciwe a stanowi przystojne od rzeczypospolitej opatrzenie miało, jeśliby na królestwo nie było wzięte. A wszakoż, nie czyniąc żadnej dismembracyi Korony, o czem w deklaracyi Jego K. M. i w recesie sejmu walnego warszawskiego dostateczniej jest opisano i obwarowano.

7. A przy koronacyi nowego króla mają być przez króla koronowanego poprzysiężone i zaraz confirmowane na jednym liście i jednemi słowy na wieczne czasy prawa, przywileje i wolności podanych wszystkich obojga narodów i państw tak złączonych.

8. Sejmy i Rady ten oboi naród ma zawždy mieć spolne koronne, pod królem polskim, panem swym, i zasiadać tak panowie między pany osobami swemi, jako posłowie między posły, i radzić

o spólnych potrzebach, tak na sejmie jako i bez sejmu w Polsce i w Litwie.

9. Też aby jedna strona drugiej była radą i pomocą, aby Jego K. Mści prawa, przywileje, tak wszem ziemiom i narodom, tak Koronie polskiej jako i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu, i ziemiom, do nich należącym, wszelakim pismem nadane przywileje i prawa, od wszech przodków Jego K. Mści i od Jego K. Mści samego z dawnych czasów i od poczęcia unii wszem w obec i każdemu z osobna jakimkolwiek sposobem nadane, i wolności, dostojęstwa, prerogatywy, urzędy wszystkie obojga narodu całe i nieporuszone zachował, wszystkie prawa, sądy, wysady, stany książęce i familie szlacheckie przereczonych narodów, uchwały sądowe, zdawna do tego czasu zachował każdemu stanu mocnie i nieporuszenie.

10. Przysięgi Rad, dygnitarzów, urzędników, starostów narodu litewskiego i przedniejszych domów ludzi, którzyby je czynić mieli, przy mocy zostać mają, jakośmy też i sami sobie spólnie, tak przywilejami, jako spólnem spisaniem na sejmie warszawskim spólnym zostawili, tym dokładem, iż napotem wszystkie takowe przysięgi królowi koronowanemu i Koronie polskiej czynione być mają. Także około przysięg trzymania spisków pospolitych zachować się ma i statecznie sobie trzymać wedle przywileju Aleksandrowego. Też we wszystkich przeciwnościach spólną pomocą, my, obojgo narodu prałaci, Rady, barones i wszystkie stany,

pomagać sobie mamy wszystkimi siłami i możliwościami, jako spolnej radzie pożytecznie i potrzebnie będzie się zdało, szczęśliwe i przeciwne rzeczy za spolne rozumiejąc i wiernie sobie pomagając.

11. Foedera aut pacta, abo zmowy i przymierza z postronnymi narody, wedle spolnej zgody warszawskiej, napotem żadne czynione ani stanowione; żadni też posłowie w rzeczach ważnych do obcych stron posyłani być nie mają, jedno za wiadomością i radą spolną obydwu narodów; a przymierza abo stanowienia, z którymkolwiek narodem przedtem uczynione, któreby były szkodliwe której stronie, dzierżane być nie mają.

12. Moneta tak w Polsce, jako w Litwie, ma być za spolną radą, uniformis et aequalis in pondere et grano, et numero peciarum, et inscriptione monetae. Co ku skutkowi przywieść Jego Królewska Miłość jest powinien, potomkowie Jego Królewskiej Miłości będą powinni.

13. Cła, myta wszystkie w Polsce i w Litwie, ziemskie i wodne, jakimkolwiek imieniem nazwane, tak królewskie, jako i szlacheckie, duchowne i miejskie, J. K. M. znosić raczy, iżby już exnunc żadnego cła nie brano napotem wiecznych czasów od duchownych, od świeckich ludzi szlacheckiego stanu i od ich poddanych, od rzeczy którychkolwiek własnej roboty i wychowania, nie zakrywając myt kupieckich, ani się zmawiając z kupcy ku szkodzie a zatajeniu ceł dawno zwykłych królewskich, tak w Polsce, jako w Litwie.

14. Statuta i ustawy wszystkie, jakiegokolwiek i z którejkolwiek przyczyny przeciw narodowi polskiemu w Litwie ustanowione i chwalone, około nabywania i dzierżenia imienia w Litwie Polakowi, jakokolwiekby go kto dostał i dostawał, chocia po żenie, abo z wysługi, abo za kupnem, darownym obyczajem, zamianą i którymkolwiek nabyciem, wedla zwyczajui i prawa pospolitego,—te wszystkie statuta aby żadnej mocy nie miały, jako prawu, sprawiedliwości i też spolnej braterskiej miłości i unii a zjednoczeniu spalnemu przeciwne; ale aby wolno zawždy było, tak Polakowi w Litwie, jako Litwinowi w Polsce każdym słusznym obyczajem dostawać imienia i dzierżeć je wedle prawa, w którym leży ono imienie.

15. A co się tyczy inszych artykułów przywileju Aleksandra króla, które jeszcze nie są na warszawskim sejmie deklaracyą J. K. M. ani spólną zgodą deklarowane, ale na ten terażniejszy spólny lubelski z warszawskiego sejmu odkładem spalnym zawisły, te wszystkie jako są w przywilejach i spisaniu spalnem, a ostatecznie w Aleksandrowym przywileju, i tu w Lublinie od Króla J. M. poprzod w tej sprawie unii danym, opisane, w mocy zupełnej na czasy wieczne zostawać mają. A wszakże ku objaśnieniu lepszemu to przykładając, iż przy tytule Wielkiego Księstwa Litewskiego, i dostojenstwach i urzędziech wszystkich, i zacności stanów wedle opisanai przywileju Króla Aleksandra, cale a nienaruszenie zostać ma, gdyż to zje-

dnoczenia i społeczności tej roztargnienia i rozdziału nie czyni.

16. Sejmów innych żadnych osobnych stanom koronnym i litewskim od tego czasu Król J. M. składać nie będzie, jedno zawždy spolne sejmy temu obojemu narodowi, jako ciału jednemu, w Polsce składać będzie, gdzie się Jego K. M. i Radom koronnym i litewskim najsluszniej zdać będzie.

17. Dygnitarstw i urzędów, jeśli które wakuja, abo wakować w W. Księstwie Litewskim napotem będą, Król J. M. nie ma dać nikomu, ażeby pierwej Jego K. M. i potomkom jego królom polskim koronowanym i temu nierozdzielnemu ciału Koronie polskiej przysięgę uczynił.

18. Opatrujemy też dostatecznie i warujemy stany i osoby Wielkiego Księstwa Litewskiego, aby egzekucya ich samych i potomków ich, nie tylko wedle statutu Króla Aleksandra, ale ani wedle żadnych przywilejów, listów, konstytucyi i uchwał sejmowych, w Koronie polskiej uczynionych, danych i uchwalonych jakichkolwiek przeszłych, około dobr stołu J. K. M. w W. Księstwie Litewskim od wszech przodków i od J. K. M. samego, od zaczęcia unii w W. Ks. Lit. komużkolwiek rozdanych, żadnego stołu nie doległa, ale wszystkie prawa, przywileje, od wszech przodków J. K. M. i od J. K. M. samego od zaczęcia unii W. Księstwu Litewskiemu i narodom litewskim, ruskim, żmudzkiem i innym narodom i obywatelom W. Księstwa Litewskiego i też ziemiom, powiatom, familiom i osobom

do tych czasów dane, całe, zupełne i niwczem nienaruszone zostały. Także wieczności, feuda abo lenna, frymarki, zamiany, dożywocia, zastawy wszelakie, na sejmie i bez sejmu uczynione, wedle każdego przywileju, wiecznymi czasy dzierżane być mają, nie przywodząc ich w żadną wątpliwość którymkolwiek obyczajem i wykładem. Także też nadania na dygnitarstwa, urzędy, które zdawna i właśnie na nie należały zastawy i summy wszelakie w zupełnem prawie swem zostawione być mają, nie będąc powinny żadnej części dochodów zwykłych swych, jakimkolwiek obyczajem nazwanych, gdzie indziej i na co innego, nad terażniejsze dzierżenie i przywileje, abo listy swe do tego czasu odzierżane, okrom pożytku swego obracać. A ktoby z przodków swych, nie mając listów, co gruntów i każdej posesyi, jakimkolwiek imieniem nazwanych, trzymał, pożywał, takowy tę takową swoją własność, i bez listów, jako za listy, ma wiecznie trzymać wedle statutu litewskiego starego i nowego i zwyczajów dawnych. Jakoż panowie Rady, i wszystkie stany, i posłowie wszystkich ziem tem terażniejszym postanowieniem zamykają sobie i potomkom swym moc stanowienia i wznawiania jakimkolwiek kształtem, także wspomnienia i wszelakiego wynalazku wzniesienia egzekucyi na wysługi i insze majątności przeszłe. A iż już od tego czasu rozdawanie dóbr stołu w W. Księstwie Litewkiem ustać ma, wszakoż imiona którekolwiek z domów książęcych i szla-

checkich i pańskich ku stołowi J. K. M. potem przypadać będą, te takowe imiona J. K. M. wedle woli i łaski swej królewskiej rozdawać ma, tak polskiego jako i litewskiego szlacheckiego narodu ludziom, aby się tem służba ziemska i wojenna nie zmieszała. Takież w rekuperacyi od nieprzyjaciela moskiewskiego zamków, imion, possesyi i dobr wszelakich będzie powinien J. K. M. tym wracać, czyje te ojczyzny i possesye przedtem były przed osiągnięciem od nieprzyjaciela. A jeśliby na to miejsce dano komu co, to się do stołu Króla Jego Miłości wracać będzie.

Które wszystkie artykuły my, prałaci i panowie Rada, posłowie ziemscy i inne wszystkie stany Korony polskiej, znając być chwalebne, potrzebne i obojemu temu narodowi, tak Koronie polskiej, jako i W. Ks. Litewskiemu, jakoż już jednej spólnej a nierozdzielnej Rzeczypospolitej pożyteczne, a z spólnego naszego z stany Wielkiego Księstwa Litewskiego zezwolenia w ten list na ten kształt spisane, radzi i z dobrą wolą i z dobrą bracką chucią i miłością, tak prałatom, panom, Radom, posłom ziemskim, jako i innym wszystkim stanom i osobom litewskim, tym listem naszym na wieczne czasy z strony naszej przyznawamy, i one pieczęciami, przysięgami, poczcivościami swemi i potomstwa swego wszelakiego warujemy, utwierdzamy i umacniamy warunkiem, utwierdzeniem i umocnieniem takim, jakie nam największe i najmocniejsze bądź z osób, bądź z miejsc i urzędów na-

szych, tak osobliwym jako i pospolitym obyczajem należy. Ślubując i obiecując przed Panem Bogiem, dobrem, uczciwym szlacheckiem i chrześcijańskim słowem naszym, iż to wszystko, co się tu napisało, znać, trzymać i dzierżeć, wypełniać sami i z potomki swymi na wieczne czasy będziemy bez fortelów wszelakich, nie przywodząc niczego z tych rzeczy na wieki w żadną wątpliwość ani odmianę, nie odstrzelając się też niwczem od tej jedności, w którąśmy się z narodem tego sławnego Wielkiego Księstwa Litewskiego związali, wedle opisania tego to listu naszego i artykułów w tym liście związanych i objaśnionych, wiecznymi i wiekuistymi czasy, jaki też nam panowie litewscy dali. Które spolne nasze spisy Król Jego M. przerwczony, jako pan nasz zwierzchni, władzą swą królewską konfirmować nam raczył. A jeśliby która strona przywilejów i spisów o spolności uczynionych między temi narody, tak nam jako sobie trzymać nie chciała, abo jeden z osobna trzymać nie chciał, przeciw takiej stronie i każdemu z osobna, jako przeciwko nieprzyjacielowi naszemu i narodów spolnych, powstać z potomkami naszymi przy panie naszym, królem polskim, będziemy powinni. Co wszystko czynić i wypełnić, mocnie dzierżeć w skutku wszystkim zawždy pod naszą przysięgą siebie i potomki nasze obowiązujemy.

19. A te wszystkie rzeczy, tu postanowione i obwarowane, ani przez Jego K. M., ani przez pany Rady i inne wszystkie stany i posły ziemskie

obojga narodów za spólnem zezwoleniem, ani pojedynkiem, od której części i strony nie mają nigdy wiecznymi czasy być wzruszane i odmieniane, ale wieczne, całe i mocno zachowane być mają.

A ku lepszemu świadectwu rzeczy wyżej opisanych i wiecznej pamięci, my, przerzeczeni praelaci, panowie, Rada tak duchowna jako i świecka koronna, ktemu posłowie ziemscy na tym walnym i spólnym sejmie lubelskim będący, zawiesiliśmy na ten list pieczęcie nasze. Pisan i dan na tymże sejmie spólnym lubelskim, pierwszego dnia miesiąca lipca, roku pańskiego tysięcznego pięćsetnego sześćdziesiątego dziewiątego.

(Volumina Legum t. II.)

PRZYWILEJ ZYGMUNTA AUGUSTA.

Lublin, dnia 11 sierpnia 1569 r.

ZYGMUNT AUGUST

z łaski Bożej Król Polski, Wielki Książę Litewski,
Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki etc.
Pan i Dziedzic.

1. Wszem wobec i każdemu z osobna oznaczamy i wiadomo czynimy, iż czyniąc dosyć prośbom i żądliwościom wszech stanów koronnych, jako i samej potrzebie rzeczypospolitej, także powinności a urzędowi naszemu królewskiemu, abyśmy unię Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną polską, przez pradziada naszego i wszystkie inne stany tych państw uczynioną i potem przez inne przodki nasze, także i ich samych utwierdzoną i umocnioną, ku takiemu końcowi i skutkowi przywiedli, jakoby nigdy niczem ani się naruszać, ani nigdy rozrywać nie mogła. Dla czego wedle konstytucyj naszych ten sejm walny spólny w roku przeszłym złoży-

liśmy i nie od czego innego zaczynali, jedno od tej samej potrzeby a sprawy unii. Do czego się stany wszystkie, tak koronne, jako i W. Księstwa Litewskiego, stawily, a tę sprawę wszystką między sobą, także i My między nimi, co jedno należało urzędowi a zwierzchności naszej królewskiej, wedle przywilejów, listów i opisów tak przodków naszych, jako i ich samych, tudzież i od Nas o tem poprzód wydanych i będących, a tak jako potrzeba ukazowała, postanowili i skończyli i przysięgami spólnemi każdy, tak z panów Rad, jako i z stanów innych, tak sami z osób swoich, jako i za te, od których tu z mocą zupełną przysłani byli, i za potomstwo swoje i ich, przy wielkim zbierze ludzi stanów wszelakich i narodów różnych, to umocnili i utwierdzili. A tak My tą uchwałą a mocą sejmu tego niniejszego, nad listy confirmacyi naszych o tem wydane, tę wszystką rzecz a sprawę unii umacniamy, utwierdzamy czasy wiecznymi. O czem wszystkim listy i przywileje, tak od Nas popierwej i potem tu wydane, także między nimi samymi spisane, uczynione i poprzysiężone, szerzej obmawiają, które My tu pro insertis habere volumus, i któreśmy z tej przyczyny do akt kancelaryi każdej właśnie i dostatecznie wpisać uchwałą niniejszą kazali; i każdemu do województwa jego kancelerze nasi autentice pod pieczęcią naszą ekstrakty wydawać są powinni, ustawując i znajdując, iż im takowa wiara ma być dana, jako właśnie gdzieby oryginały same okazane były.

2. A pierwszej niżli to skończenie a zawarcie sprawy unii wyżej omienione stało się z przyczyn słusznych i ważnych, a za upomnieniem pilnem wszech stanów koronnych, pomniąc na poprzysięgłą powinność naszą, ziemie wołyńskie, kijowskie i podlaskie ze wszemi ich przyległościami i własnościami, zupełnie ku Koronie polskiej, właśnie i zdawna jeszcze przed zaczęciem tej unii należące, jako ku własnemu ciału właściwe jego członki, przywróciliśmy; tak iż wszyscy obywatele tych ziem, wedle swego każdy zawołania i stanu, wolności, swobód, własności narodu polskiego są i być mają uczestniki, i onych używać, jako inni wszyscy obywatele koronni, i pod regimenty koronnymi być, jakoż już i są, tak od urzędów polskich, od praw, w potrzebach i w sprawach swych, wedle potrzeby i prawa opisania używać mają i używają. O czem w przywileju koronnym, vigore restitutionis danym, szerzej opisano jest; co wszystko nigdy nieodmienne a nieporuszenie tak trwać i być czasy wiecznymi, tą uchwałą sejmową najdujemy.

3. Miejsce sejmom walnym koronnym w Polsce, jako je składać mamy, tak już Warszawę na to naznaczamy; wszakże gdzieby casus jaki przypadł znaczny, żeby tam złożon i trzyman być nie mógł, wolno Nam będzie, za dołożeniem i radą panów Rad obojga narodu, tam go złożyć, gdzieby commodius być mogło w Polsce.

4. A sejmiki powiatowe wedle obyczaju, tak w Polsce jako i w Litwie, składane i trzymane

być mają; których oznaczenie kancelarye nasze w od-
syłaniu listów, i starostowie w rozsyłaniu ich, tak
się zachować mają, jakoby publikacya ich dwie
abo trzy niedziele przed niemi do wiadomości ludz-
kiej przyszła.

5. Miejsca panom Radom litewskim, tak ducho-
wnym jako i świeckim, między pany Radami ko-
ronnemi, jako już jednemu a spólnemu Senatowi,
daliśmy i nazaczyli. Także posłom ziemskim wo-
jewództw litewskich między województwa koronne,
które tak już zawsze zostawać mają, jako to jest
listem naszym osobnym opisano. Który artykuł
około warunku egzekucyi Wielkiego Księstwa Litew-
skiego (jako jest opatrzony w spólnym spisku i przy-
wileju około unii między narody polskimi i litew-
skimi przez Nas utwierdzonym), jako i insze w przy-
wileju spólnie opisane, nieporuszenie wiecznie mają
być dzierzane. Przeto na lepsze świadectwo temu
wszemu pieczęć naszą przycisnąć kazali. Dan
w Lublinie na sejmie walnym, dnia 11 miesiąca
Augusta. Roku p. 1569, panowania naszego 40.

(Volumina Legum t. II.)

TESTAMENT ZYGMUNTA AUGUSTA.

Warszawa, d. 6 maja 1571 r.

...**A** iż pod dusznem zbawieniem niczego więcej od Pana Boga nie żądamy, i o nic umierając prosić pilniej nie będziemy, jedno abyśmy Rzeczpospolitą jakośmy od przodków naszych wzięli, taką w całe i w pokoju i w dobrej sprawie oddali; o której dobro wedle największej możliwości naszej, przez wszystkie wieki panowania naszego staraliśmy czynili, jej dobro i zdrowie (Bóg świadek) nad swoje zdrowie przekładając; która to Rzeczpospolita niczem inszem w całości zachowania dłużej mieć nie może, jedno zgodą, miłością, społecznością, jednością; bo jako ktoś po łacinie napisał: „*Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dissipantur*“; i drugi także pisze: „Moc zjednoczona mocniejsza niż rozdwojona“: przeto prosimy i upominamy dla Pana Boga i dla dusznego zbawienia, aby wszyscy obywatele tak Koronni jako

i Wielkiego Księstwa Litewskiego byli i żyli w jednej wierze chrześcijańskiej jednostajnie, jako Bóg Ojciec z Synem w jedności Ducha Świętego jeden jest. Potem też wszystkich Stanów a zwłaszcza Rad Duchowych i Świeckich, Rycerstwa, Szlachty i Mieszczan, poprzysięgając przez Boga żywego, przez miłość Rzeczypospolitej, prosimy i upominamy i zaklinamy, aby będąc obywatelmi tak Korony jako i Wielkiego Księstwa Litewskiego, byli jedną nierozdzieloną Rzeczpospolitą wedle postanowienia Sejmu Lubelskiego tak dwuletniego, i poprzysiężenia, miłując się braterską miłością szczerze, prawdziwie, jako jednego ciała członki i jednej nierozdzielnej Rzeczypospolitej ludzie, nic jedni nad drugimi zacnością i dostojnością sobie nie przywłaszczając, chcą-li, aby Pan Bóg, który będąc jednym w jedności się kocha, jedność miłuje, pomnaża, wspomaga, długo te Państwa zjednoczone pomnażał i wspomagał. Przeto tym naszym Testamentem obiemu Państwu: Koronie Polskiej i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu dajemy i odkazujemy i zostawujemy miłość, zgodę, jedność, którą przodkowie nasi po łacinie Unią zwali, i mocnymi spiski wspólnie obywatelów obojogo Państwa utwierdzonymi na wieczność ukrzepili; a który z tych dwóch narodów "naród tę Unią od nas wdzięcznie przyjąwszy, mocno trzymać będą: tym to błogosławieństwo dajemy, aby ich Pan Bóg w łasce swej, w szerokiem i spólnem panowaniu, we czci i sławie domowej i postronnej i we wszystkim dobrem i po-

trzebne przed inne narody wysławił i wywyższył; a który zasię naród niewdzięczen będzie, i dróg do rozdwojenia będzie szukał: niechaj się boi gniewu bożego, który ma w nienawiści, jako Prorok mówi, przeklinając te, które sieją niezgodę pomiędzy braćmi; za którem przekleństwem i gniewem bożym niczego by się inszego nie bać, jedno doczesnego tu, a potem wiecznego zginienia: od którego racz Panie Boże zachować, a racz to w tem obojgu Państwie utwierdzić, coś w niem przez nas sprawił, racz oboi ten lud w jedności spojonej, w niezmyślonej miłości wiecznie chować...

*(Al. Przędziński, Jagiellonki
polskie. Kraków 1868.)*

ZARĘCZENIE WZAJEMNE OBOJGA NARODÓW.

Dn. 22 października 1791 r.

Ku wiecznej pamięci sprawy niżej opisanej. My, Stanisław August z Bożej łaski i woli narodu Król Polski, Wielki Książę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflancki, Smoleński, Siewierski i Czerniechowski: za zgodą panów rad senatu, tak duchownych, jako i świeckich, oraz posłów ziemskich Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, bacząc ustawicznie na powinność Naszą, ku wspólnej Ojczyźnie swej, Rzeczypospolitej Polskiej, której wszystkę ozdobę, pożytek pospolity, a najwięcej umocnienie od niebezpieczeństwa tak wewnętrznego jak zewnętrznego, opatrzyć powinniśmy; mając przytem przed oczyma chwalebny, a obojemu narodowi bardzo należny związek i społeczność aktem unii przez przodki Nasze po tylokrotnie na wieczne czasy, za wspólnym obydwóch narodów, tak

Korony Polskiej, jako i Wielkiego Księstwa Litewskiego zezwoleniem, uczynioną i dotąd uprzejmością a statecznością obojej strony dzierzaną, stanowimy: iż jako jedną, powszechną i nieoddzielną ustawę rządową, całemu państwu Naszemu, Koronie Polskiej i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu służącą mamy, tak tymże jednym rządem i wojsko Nasze wspólne i skarby w jeden nierozłączny skarb narodowy połączone, rządzone mieć chcemy; a to pod następującemi warunkami:

1-mo. Komisję wojskową i Komisję skarbową obojga narodów równa połowa osób z Korony, a druga równa połowa osób z Wielkiego Księstwa Litewskiego składać mają; a zaś skład Komisji policyi, co do liczby osób onę składających, jako skutek dobrowolnego zezwolenia Wielkiego Księstwa Litewskiego nie ma nigdy służyć za praeiudicatum dla tegoż Wielkiego Księstwa Litewskiego i owszem wszystkie magistratury, któreby Rzeczpospolita w późniejszym czasie inne, a obu narodom wspólne stanowić miała, w tych wszystkich liczba równa osób tak z Korony jako i Wielkiego Księstwa Litewskiego mieszczona być ma.

2-do. Wielkie Księstwo Litewskie mieć będzie takąż samą liczbę ministrów i urzędników narodowych, oraz z temiż tytuły i obowiązkami, jak Korona kiedykolwiek mieć będzie.

3-tio. W Komisjach wojskowej i skarbowej prezydencya kolejną będzie raz przy Litwie, drugi raz przy Koronie z równym wymiarem czasu.

4-to. Kasa skarbową z publicznych Rzeczypospolitej litewskich dochodów w Wielkiem Księstwie Litewkiem ma zostawać.

5-to. Sprawy Komisji skarbowej sądowni powierzone, co się tycze Litwy, mieć będą sąd swój z osób w Komisję nie wchodzących ustanowiony w Wielkiem Księstwie Litewkiem podług osobnego na to prawa:

A te wszystkie rzeczy, tu postanowione i obwarowane, My Król, za zgodą skonfederowanych stanów, znając być potrzebne i obojemu temu narodowi, tak Koronie Polskiej, jako i Wielkiemu Księstwu Litewkiemu, jako jednej, wspólnej a nierozdzielnej Rzeczypospolitej pożyteczne, uznajemy być artykułami aktu unii tychże narodów, oraz trwałość i nienaruszenie onych przez akt niniejszy warujemy, utwierdzamy i umacniamy warunkiem, utwierdzeniem i umocnieniem takim, jakie mamy w akcie unii Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego:

A jako, My Król, za artykuł pactorum conventorum to wszystko sobie poczytujemy, tak i następcom Naszym toż wszystko inter pacta conventa, ku zaprzysięganiu umieszczanym mieć chcemy.

(Następują podpisy.)

(Volumina Legum t. IX.)

ROK 1812-ty.

*Akt Generalnej Konfederacyi Królestwa Polskiego
28 czerwca 1812 r.*

Zgromadzeni na Sejm do Warszawy i w pełnym zbiorze grono Seymowe składający, w porze dzisiejszey, kiedy wszystko, co nas otacza nadzwyczajnym zdumiewa widokiem a krzepiąc wrodzoną sercom naszym miłość Oyczyzny, ostrzega że Naród cały dzielnych od Nas oczekuje przedsięwzięć, że Świat ma na Nas zwrócone oczy, że potomność sądząc podług spraw Naszych wyda o Nas bezstronny wyrok błogosławieństw lub potępienia; chcąc gruntownie rozważyć i zgłębić, całą wielkość tak ważnej chwili, powierzyliśmy wyznaczoney umyślnie Deputacyi aby Nam przedstawiła stan rzeczy tudzież środki ziszczenia iednomyślnych życzeń i korzystanie z wydarzoney od Nieba pory, nayskuteczniej zapewnić mogące. — Stało się zadość spodziewaniu Naszemu; Deputacya w zdanej sprawie w dniu dzisiejszym, wystawiła wiernie i czucia Nasze naygorętsze i nayswiętsze prawa

Narodu Polskiego, wskazując razem ku czemu i jaką drogą dążyć Nam należy. — Ogłaszając przeto uroczyste, iż rapport wspomniony w całej swojej osnowie, jest zbiorem i składem iednomyślnych zdań i chęci Naszych i odwołując się do obszerniejszych wyłuszczeń w tymże raporcie zawartych, kiedy Nam jest naydostateczniej dowiedziono, że zapewnienie ścisłej Narodu iedności, przez spoienie ogniwa i węzła Narodowego jest środkiem co do potrzeby nieuchronnym, co do skuteczności niewątpliwym, postanowiliśmy połączyć się nieodwłocznie w związek Generalney Konfederacyi. — Aby zaś tem iawniej i wyraźniej wskazać, czystość i świętość pobudek, celów i przedsięwzięć Naszych, oświadczamy nayuroczystej, przed Bogiem, światem i całym Polskim Narodem, iż niosąc to iedyne hasło, to iedyne w sercach pragnienie, aby rozdarte nayniesprawiedliwszym gwałtem części Ojczyzny nazad w iedno ciało spoić i wrócić ją dawnemu iey bytowi i szczęściu, a w tym zamierze łącząc się w związek Generalney Konfederacyi i pod stwierdzeniem i powagą Nayiaśniejszego Frederyka Augusta Króla Saskiego, Xiążęcia Warszawskiego, szczęśliwie Nam panującego, pod styrem i laską, pełnego lat, cnót i zasług, po całej ziemi Polskiej znanego, kochanego i szacowanego Męża Xiążęcia Adama Czartoryskiego Posła Warszawskiego, Generała ziem Podolskich, stawamy przy świętej wierze Ojców Naszych Katolicko-Apostolskiej Rzymskiej, którą na zawsze religią

Rządową mieć pragniemy, przy sprawiedliwej i równej dla wszystkich odmiennych wyznań tolerancyi, którey pierwszy przykład dali Przodkowie Nasi, w porze, gdy w całej Europie naykrwawsze o Religią toczyły się wojny, przy dostoięństwie i władzy Tronu, przy prawach Narodowych i tey Ducha Narodowego czystości i sile, która przetrwała nayokropniejsze burze i klęski i iak właściwa Polaków cecha, naydalsze wieki przetrwać powinna.

W takim sposobie, krokami prawości do naychwalebniejszego dążąc zamiaru, pomni na przeszłych czasów żałosne zdarzenia, sądziemy powinnością Naszą naywyraźniey zapewnić, iż tworząca się w dniu dzisiejszym Generalna Konfederacya zbaczać nie będzie do tych nadużyć, które Oyczyźnie śmiertelne zadawały ciosy. Nie otworzy się w iey łonie kuźnia sancitów i komissyi prywatnych, na zysk iednych, na prześladowanie drugich, na krzywdę wszystkich; i kiedy wskreszenie bytu Oyczyzny pierwszą iest potrzebą i pierwszym celem, kiedy na to Konfederacya całą baczość i wszystkie chce obracać starania aby przygarniać braci wracających na łono Oyczyzny i odzyskane iednoczyć krainy, odrywać się ona nie będzie od tych prawodawczych lub rządowych zatrudnień, które w stanowieniu zimney i spokojney uwagi, w wykonaniu sformego wymagaiają porządku. Wymierzanie zatem sprawiedliwości, urządzenie i prowadzenie Administracyi zostanie przy władzach do

których to z prawa należy, Konfederacya z całą pełnością powagi i władzy służących powszechnemu Narodowemu związkowi, przedsięwzięcie wielkie dzieło dźwignienia Oyczyzny i nayszlachetniejszą powinność utrzymywania i rozszerzania, w nieskażoney czystości, w naytęższej mocy, narodowego zapału.

Aby zaś teyże Konfederacyi do której składu grono Seymowe, władze publiczne i cała powszechność Narodu należy, nadać sposobność czynnego i dzielnego postępowania, moc oney służąca, Radzie Generalney przy Marszałku Konfederacyi w Warszawie zasiadać mający, powierzamy.

Przedsięwzięcie cnotliwemi pobudkami natchnione, na sprawiedliwości nayiawniejszey oparte, godnem iest zaiste aby ozdobione było imieniem i powagą Nayiaśniejszego Króla Imci Saskiego Xiążęcia Warszawskiego, któren iezli na dzisieyszym zieżdzie Tronu swojego obecnie zasiądz nie mógł, nie przeto iest mniey sercom Naszym przytomny, a którego sprawiedliwość i wielkie cnoty nie Nam tylko znane, cała Europa uwielbia. Poniesiemy w uroczystem poselstwie do Tronu Jego Królewsko-Xiążęcey Mości pokorne proźby, aby związek Nasz wyraźnem stwierdzeniem i przystąpieniem swoim zaszczyć raczył.

Sprawa uciśnionej niewinności przeciw okropnemu i iawnemu gwałtowi, sprawą Niebios właściwie nazwać się może; a gdy nadto czyn tylko okazały sprawiedliwości naprawić może te zgubne

a na całą Europę rozlane skutki, które okropna sporządziła nieprawość; gdy ta ważna zmiana stałaby się dokonaniem i ustaleniem tylu zmian wielkich, które światu nową postać a plemieniowi ludzkiemu trwale gotują szczęście; gdy byt Polski całkowicie wskrzeszoney z powodu stosunków iey nieprzemiennych na wrodzoney skłonności charakteru Narodowego i na fizycznym kraiu położeniu opartych, zaręcza naypierwszemu w świecie Mocarstwu sprzymierzeńca, o którego wierności nigdy powątpiewać i od którego niebezpieczeństwa nigdy przewidywać nie może; czemuż nie mielibyśmy dozwolić sercom Naszym nadziei, iż ten który to tylko godnem siebie sądzi, co iest prawe i wielkie, którego twórczego ramienia byt nasz i wzrost onego iest dziełem, którego iedno pomyślenie, iedno słowo, uzupełnienia tegoż bytu zapewnić zdoła, przedsięwzięciu Naszemu niezwyciężonego wsparcia nie odmówi; poniesiemy do Tronu Jego hołd poświęcenia się i ufności, modły i nadzieie Nasze, prosić będziemy aby wyrzec raczył to twórcze słowo, które uzupełni byt Nasz początkowy i w pierwszym dopiero rysie, Jego skreślony ręką.

Lecz abyśmy się opieki Jego tem godnieyszemi okazali poprzysięgamy uroczyście, iż tego zapału któren dziś dusze nasze unosi i spaja żadne zdarzenie nie ostudzi, tego męstwa i poświęcenia się, z iakim się w nayszlachetniejszy zawód puszczamy żadna siła nie złamie i dotrwamy niezmiennie w ogłoszonym dziś przedsięwzięciu i związku, póki

nie połączemy z nami rozszarpanych części wspólney naszej rodziny, tych braci ukochanych, do których tęskniły zawsze serca nasze, choć nas przedzielały ręką gwałtu położone zapory.

Polacy! Wy których nie widzimy ieszcze a porząd nas widzieć pragniemy, zgaduiąc po własnych uczuciach, te które władaią sercami Waszemi, wzywamy Was w imieniu wspólney Matki do łączenia sił wspólnych na iey ratunek; nie zwracamy oczu Naszych ku przeszłości chyba po to, aby się iey okropnością głębiey przeniknąć, aby uwielbiać te wyższych cnót światła, które się z łona czarney przebiiały ciemnoty, nie zaś aby niespokojnem śledząc badaniem co pod panowaniem gwałtu było nieuchronnem, a co uniknionem bydz mogło, narażać niewinność na błędne arbitralności sądu; pod tym ostatnim względem nie ma iuż przeszłości, odradzaiąca się Oycyzna wszystkich synów garnie do swego Serca, wszystkim nowe do zasług i sławy otwiera pole. — Podaymy więc Sobie wierne, braterskie ręce, a Nieba sprawiedliwe, cnotliwym usiłowaniom nie ubliżą nagrody i przyspieszą szczęśliwą chwilę, gdzie bratnia Pogoń obok z Białym orłem znowu rycerskie tarcze i narodowe znaki ozdobi, gdzie na żyznych Wołynia niwach, na rozległych Podola i Ukrainy równinach głos radośny powtarzać będzie: Żyć Oycyzna! żyć Polska!

Uroczyste przystąpienie Tymczasowego Rządu Litewskiego do Generalnej Konfederacji dn. 14 lipca 1812 r. w Wilnie.

Wczora odprawiła się tu wielka uroczystość narodowa z naywiększym zapalem. O godzinie 11-tey z rana w przysionkach bazyliki naszey zebralo się duchowienstwo wszelkiego wyznania, jako też wszystkie mieyskie cechy dla przyięcia i powitania władz postawionych.

O południu udali się z pałacu do kościoła, w wielkim orszaku: Delegacya od Konfederacyi Polski, Członkowie Kommissyi tymczasowego Rządu, Administracya, Akademia, Podprefektura, Maire z muni-cypalnością, Juryzdykcyę, Starszyzna gwardyi narodowey mieyskiej, i wszystkie inne władze. A za-tym nastąpiło uroczyste nabożeństwo. Biskup Kos-sakowski pontyfikalnie ubrany mszą świętą przy liczney muzyce celebrował i Te deum Laudamus zaintonował. Potym prezydent Kommissyi tymcza-sowy, w dosadney mowie, ogłosił akt Konfederacyi Polski. Po przeczytaniu podpisów tego aktu przez Sekretarza, odezwały się tysięczne okrzyki: „Niech żyje Cesarz Wielki Napoleon!“ powtórzane długo rozlegały się po sklepieniach bazyliki. Wraz po-tem zaśpiewano *Salvum fac Imperatorem Napoleo-nem* i ogłoszono, że Kommissya rządząca chcąc uświęcić pamiątkę dnia tego, postanowiła wyposa-żyć po tysiąc złotych dwie panienki, jedną Litwinkę za Polaka i wzajemnie Polkę za Litwiną, na znak

ziednoczenia dwóch narodów w tym dniu uroczystym. Znalazła się pierwsza para i szczęśliwie tegoż momentu ślubem małżeństwa połączona została. Po tej ceremonii, wszystkie władze udały się do J. O. Xięcia Bassano, dla złożenia aktu Konfederacji z prośbą o przedstawienie jego Cesarzowi Jegomości. Po skończonym nabożeństwie po pierwszych domach nastąpiły przyjacielskie biesiady. Wieczorem ratusz i miasto rzęsistym ogniem zaiśniały. Teatr narodowy dał gratis dla publiczności, sztukę ulubioną „Krakowiaki“. Bał wspinały zakończył uroczystość dnia tego. Hrabia Pac, obywatel znaiomy z patryotyzmu i gorliwości o dobro oyczyzny, wyprawił tę ucztę, ze wszelką okazałością w ozdobach, oświeceni, transparentach, napisach, ze wszystkim tym, co tylko mogło uczcić znakomitych Gości i odpowiedzieć znaczeniu dnia tego. Znaydowały się na nim wszystkie władze, wodzowie Francuzcy i Polscy; zaszczycić też raczył swoją bytnością Cesarz Jegomość.

Akces Tymczasowego Rządu Litewskiego do Generalnej Konfederacji Królestwa Polskiego.

Działo się w Wilnie w kościele Katedralnym dnia 14 Lipca 1812.

My Kommisya Rządu tymczasowego w Wielkiem Księstwie Litewskim, Administracya Departamentu Wileńskiego, Duchowieństwo świeckie i zakonne

obrzędki Łacińskiego, Grecko-Unickiego i wszelkich innych wyznań, Akademia, Władze sądowe, Marszałek, Podprefekt z Obywatelami Ziemi, Prezydent z Municypalnością, Wszystkie korporacje i zgromadzenia miasta, zgoła zbiór mieszkańców W. X. Litewskiego dziś w mieście Wilnie przytomnych, zebraliśmy się w kościele Katedralnym Wileńskim w przytomności J. W. W-ch Senatorów i Posłów od Sejmu i Konfederacyi Warszawskiej delegowanych: Gdzie wysłuchaliśmy aktu nam przeczytanego i tu wpisanego, zawierającego w sobie to cnotliwe przedsięwzięcie, aby rozerwane Królestwa Polskiego i W. X. Litewskiego kraje połączyły się na nowo w jedno polityczne ciało i wróciły do dawnej swej Ojczyzny, jej swobód i posiadłości. Łącząc wszystkie nasze żądze, usiłowania i sposoby do osiągnięcia tak świętego i upragnionego celu w odzyskaniu Ojczyzny, w ustaleniu jej bytu, siły i pomyślności, przystępujemy do związku Konfederacyi i ten akt przystępu, jako braterskie i Obywatelskie przymierze w przybytku i obliczu Boga wzywając potężnej i liściowej jego pomocy własnymi rękami podpisujemy.

(Tu następują liczne podpisy osób Rząd składających i Obywateli Księstwa Litewskiego.)

Akt przystąpienia do Konfederacyi Prowincyi Mińskiej, 19 lipca 1812 r.

„My Obywatele Królestwa Polskiego i W. X. Litewskiego w oddziale za czasów niewoli naszej

Gubernią Mińską nazwanym, mieszkający, Szlachta, Duchowni i Świeccy, oraz Mieszkańce Miast, Włościanie i wszelkiego tytułu Kraiowce, oświadczamy w obliczu Boga i całej Powszechności, iż opiekę Najjaśniejszego i Naypotężniejszego Cesarza i Króla Wielkiego Napoleona i walecznością niezwyciężonych Woysk Jego zostawszy wybawieni z iarzma niewoli Moskiewskiej i powróceni Oyczyźnie naszej za wprowadzeniem do iey tymczasowego Rządu pod przewodnictwem J. W. Bronikowskiego Jenerała w Woysku Francuzkiem, Gubernatora Mińskiego, skorośmy przez onego uwiadomieni zostali o zawiązaniu się Konfederacyi całego Królestwa Polskiego na Seymie w Warszawie teraz odprawionym, zagrzani szlachetnemi i z dobrem Oyczyzny zgodnemi onego postępkami i wyczytawszy w tymże Akcie pod Ar. 4 i 5 wezwanie do łączenia się wszystkich Synów Oyczyzny na każdym miejscu Ziemi Polskiej, która od nieprzyjaciół oczyszczoną zostanie, mieszkających, a pragnąc sercem i orężem nayrychley z Bracią naszą tymże związkiem połączyć się przez niniejszy Akt uroczysty z Konfederacją Królestwa Polskiego na dniu 28 Czerwca terażniejszego roku zawiązaną, dobrowolnie, jednomyślnie i nierozzerwalnie łączemy się, wszystkie w oney obięte prawidła za największy dla nas przyymuiąc obowiązek, stosownie do przepisów w nich zawartych postępować przedsiębiorąc, i dopóty w tym związku łącznie z narodem całym trwać obiecuiemy, i w Obliczu Boga

przysięgamy, dopóki cała Ojczyzna nasza z rąk przywłascicieli wydartą niezostanie i woła Narodu takowey Konfederacyi nie rozwiąże.

Działo się w Mińsku Roku 1812. Mca Lipca 19 dnia.

Podpisano: *Jenerał w Woysku Francuzkim,*

Gubernator Prowincyi Mińskiej Oppeln Bronikowski.

Kommissarz Francuzki *Thomas*, iako przyjaciel Polaków.

(Poniżej zaś podpisy Prezydenta i wszystkich J. J. W. W. Kommissarzy, oraz licznych Obywateli Prowincyi Mińskiej w Mińsku obecnych.)¹⁾

Odezwa Komisyi Tymczasowego Rządu W. Ks. Litewskiego do Obywatelów Białej Rusi 21 lipca 1812 r.

Obywatele Białej Rusi! Ziemie wasze mają korzyść, że były teatrem najsławniejszych w dziejach Polski czynów. Wy byliście przewodnikami i współuczestnikami chwały, którą sobie wspólni nasi naddziadowie zyskali: krwią z wami złączeni (bo któż się z nas nie szczyi tym związkiem), zawsześmy się iednym uważali narodem mimo zmiany granic w politycznych stosunkach: a im dłuższe było odosobnienie, tym droższa iednychże i pokrewnych Familii pamiątka! Wszyscy Polacy, Biało-Ruscy i Litewscy Obywatele, iesteśmy krewni,

---

¹⁾ Podobne akcesy złożyły powiaty: brzeski, białostocki, trocki, grodzieński, rosieński, telszewski, kowieński, upicki, szawelski, zawilejski, piński.

iakżebyśmy iedneyże szlachetności duszy i równie wyniosłego ducha nie mieli? Uyrzym was więc wkrótce godnych Imion przodków waszych, łączcie się tylko węzłem wspólney Konfederacyi, wszystkim całej Polski Prowincyom iedney. Pod laską ona, waszego, naszego i Polski współziomka, Xiążęcia Adama Czartoryskiego, zawiązana w Warszawie, a Litwa cała iuż do niey przystąpiła. Wkrótce więc uyrzimy was w Świątyni praw zasiadających krzesła Senatu, i zaszczyty od tylu lat osierociałe: wspierających wspólną Oyczyznę Radą, a woyska nasze męztwem. Niosą wam znowu Choraągwie Chodkiewicze, Radziwiłłowie, Sapiehowie, Sanguszkowie, łączcie Wasze z Naszemi, a zamkniemy wkrótce wrota ziem naszych naiezdcom na zawsze. Widzicie pierzchające ich hufce i pogrom Niezwyciężonego, którego usta wyrzekły, że żyje Polska.

Dan na Sessyi dnia 21 Lipca 1812.

Stanisław Sołtan, Prezydent. Józef Hrabia Sierakowski. Alexander X-żę Sapieha. Franciszek Jelski. Alexander Potocki. Jan Sniadecki. Józef Kosakowski, Generalny sekretarz.

Mowa wygłoszona przez deputata Tymczasowego Rządu Litewskiego, Jeleńskiego, na posiedzeniu Rady Generalnej Konfederacyi Królestwa Polskiego, 20 sierpnia 1812 r.

Naydostoiniejsza Najszanowniejsza Narodu Polskiego Powszechna Konfederacyo.

Przynosiemy od tymczasowego Rządu Litewskiego wyznaczeni Delegaci, akt akcesu Narodu Litewskiego, do Konfederacyi powszechnej Narodu Polskiego, z oswobodzonych onej części, ale niebawnie i wydobyć się usiłujące z despotyzmu, z podobnym entuzjazmem, ogłoszą się, a istotniej składamy związek jednoczący, w równym patriotyzmu zapale i z jednostajną ofiarą majątków i życia — na skuteczenie zamiarów jakie z słodyczą czuje w sobie każdy Obywatel, jakie podaje systemat Narodu całkowitego Polskiego, do jakich przedsięwzięć ponęca opieka Zesłańca z Niebios, Bohatyrą niewysławionego, w rządzie dawnych przechodzącego, a w obecnym wieku i najodleglejszej potomności, cudem mianowanego Napoleona Wielkiego. Błogosławi widomie Opatrzność Wszechmocna, jak dawniej przodków naszych w rozlicznych nieszczęść kolejach. Tak teraz i nas wydzwigając z ucisków i pogrążeń samowładnej przemocy, niszczącej każde prawa, polityczne, cywilne i osobiste, aż do zatarcia samej egzystencyi wolno myślącego człowieka.

Sprawą Boga i sprawą Wielkiego Napoleona, Wybawiciela całego Narodu Polskiego, któremu wspólnie z Polakami Litwa oddani jesteśmy, wszystką wdzięcznością i wszelką powolnością do wskazań nam najpotężniejszego Monarchy. — Wskrzyszony staropolski duch w Narodzie Litewskim, rozplywa ukontentowaniem z powstania, zasila się do zwrócenia niełitościwych obarczeń — obecnie w sercach i umysłach Litwinów, obrazy sławnych wielu

Mężów, Wojowników i Rycerzów, Rodaków wspólnej Ojczyzny, pod panowaniami pierwszych i późniejszych Piastów, jako i Jagiellów — z których jednych mile widzimy, między rozkrzewionymi ich potomkami, drugich z drogiemi szczątkami zeszyłych z listy żyjących w uwielbieniu święcimy. Lecz możeż co bardziej wznieść w Polakach i Litwinach najszlachetniejszą energię, jak imię Napoleona Wielkiego. — Jego wpływ do bytu naszego osobisty. — Już całego Narodu nadzieja, że jest i żyje Polska. — Okazali się już pod tem hasłem Polacy całemu światu znajomemi, Litwa o jednaką chwałę ubiegać się nieubliży. Owóż Naród Litewski pała jedną z Polakami miłością ojczyzny oswobodzenia się i zatarciem zniewag poniesionych od Moskwy — Potencyi krwawą polityką wytryskający plemię Polaka i Litwina w końcu najpewniejszy czynią wniosek, że przy zwyciężkim ramieniu Napoleona Wielkiego, Litwa z Polską stanie na punkcie od Bohatyrza oznaczonym, zajmie na karcie Europy miejsce, z którego najsmutniej uchyloną została, i okaże się połączony Naród godnym tyle względów i dobrodziejstw Wielkiego Napoleona. Tak Naród Litewski w oddziałach wolnych od zawistnych wojsk i tyranii, przed was Polacy niesie braterskie swe śluby, ponawia najświętszą i nierozzerwaną Unią. Przyjmijcie Polacy pod wspólne zarządzenie los Litwy, zasilaście swą gorliwością, przodkujcie w zawodach chwały. Naród Litewski z Polskim i nierozdzielne jego znamie Królestwo Polskie przystę-

puje ze skwapliwością do aktu Konfederacyi powszechney Narodu Polskiego — za swoje prawidło tenże akt bierze, przepisów dochowa, i we wszystkim od spólnego ducha nieodzownie zalegać przyrzeka. Przytulcie więc Przezacni Polacy do serc braterskich Litwę. Naczelniku cnót i zasad charakteru staropolskiego od tak dawna zasłużonych, wysłużony synu Ojczyzny, światło i wzorze współobywateli Marszałku Konfederacyi powszechnej Narodu Polskiego J. O. Marszałku Xiążę Czartoryski generale ziem Podolskich. Litwa zawsze do Waszej Xiążęcej Mości przyłgniona, jako ze krwi Jagiełłów pochodzącego, jednakowemi i Litewski Rząd tymczasowy czuciami przejęty pokłada swą ufność.

Również oną jest dla Rady powszechnej Mężów światła obszernego i najprzykładniejszego do Ojczyzny przywiązania Marszałkowi przyłączonej gotowa we wszystkim znosić się i uiszczać, co tylko podanym zostanie do dobra wspólnej Ojczyzny — nierozdzielnego Narodu Polskiego zistoczonego z Litwą.

Reprezentanci od tymczasowego Rządu Litewskiego mimo licznemi laty nachylony wiek, okrzepiamy się z nowej epoki i ożywiamy się nadeszłym szczęściem Narodu, śmiemy przeto zastosować mówcy Rzymskiego słowa: Ergo non valetudo quemquam non aetas retardavit, quominus oculos insoleto spectaculo implerent.

Zamykam głos. Niech żyje Najdobroczyńniejszy

nasz Wskrzesiciel, Wybawca i Zastępca Napoleon, Bohater świata, Cesarz zwyciężkiego i wspaniałego Narodu Francuzów, Król Włoski, Pośrednik szwajcarski, Protektor Ligi Reńskiej. Niech żyje Król Saski, Ojciec Najukochańszy Ludów pod świetnym swym Berłem zostających, Frederyk August ozdoba Tronu. — Niech żyje Ojczyzna jedna nierozdzielna Polska z Litwą.

*(Dziennik Konfederacyi Generalnej
1812 r.—Kuryer Litewski, 1812 r.—Tym-
czasowa Gazeta Mińska, 1812 r.)*

ADRES REPREZENTANTÓW LITWY, WOŁYNIA, PODOLA I UKRAINY DO SEJMU W R. 1831.

Odczytanie adresu w sejmie poprzedził Lelewel następującem przemówieniem:

Drogie są wspomnienia przeszłości, która kojarzyła wszystkie prowincye Polski, w której pierwsze zawiązki tej spólności były położone! Król Łokietek nie większe miał królestwo, jak obecne, i również, jak teraz, otoczone nieprzyjaciółmi. Szukając przyszłych ziomeków narodu, w trudnem położeniu swoim zwracał uwagę ku Litwie. W niej znalazł zwiątek tego wątku, który się w następnych roztaczał wiekach. Już to 505 lat upłynęło, jak Gedymin z Łokietkiem, sprzymierzeni wspólnie, działali i rzucili pierwsze nasiona do zlania się obu narodów w jedność. Wnet Mazowsze stało się pośrednikiem między Litwą i Polską przez małżeństwa i sojusze; nadszedł czas, gdzie Jagiellonów ród rzadkim i jedynym w dziejach przykładem

miał kojarzyć dwojaki narody, umiał być królem dla obu narodów. Błogosławiły go pokolenia, a czas to sprawił, że spólność dojrzała. Imię Czartoryskich, które i dziś przewodniczy w Senacie, przyczyniło się do pamiętnego związku, dopełnionego Unią Lubelską. Jeszcze i w tej chwili, w tych dla narodów ważnych momentach, prowincya mazowiecka pośredniczyła w ułatwieniu związku. W niej się otworzyły wspólne narodów obrady, w niej stolica, Sejmy, zjazdy i wspólne królów elekcyje. W tej właśnie sali poczęli obradować razem oba połączone narody. Dalsze czasy są znane, jak Batory odzyskiwał dla Litwy Połock i Białą Ruś. W ponawianych z nieprzyjaciółmi wojnach, imiona Chodkiewiczów, Radziwiłłów łączyły się z imionami koronnych hetmanów. Cieszyły się wspólnem powodzeniem i pomyślnością oba narody, wspólnie znosiły przeciwności i niedolę. W tej sali były chlubne obrady o potrzebach narodów stanowiące, w niej się rozstrzygał ich los w czasach, gdy już niepodobna było byt Polski utrzymać. W przeciwnościach i nieszczęściu najświetniej się objawiają godność ludzka i wielkie charaktery. Nie brakowało ich Litwie. W tej tu sali mężowie Litwy dzielnie wspierali wspólne obrady i nieustraszonego męstwa składali dowody. Dość tu przypomnieć Korsaka, Reytana i innych. Tu oni dniem i nocą leżeli, gdy już ich rad nie słuchano; tu, w tem oto miejscu, stawili zacięty i nieprzełamany opór, dopóki ich gwałt i nieprawość z pośród obrad nie

wyrwała. Wszędzie mieliśmy w Litwinach czynnych i dzielnych współbraci. Mamyż jeszcze więcej imion przytaczać? Poczobutów, Naruszewiczów? I Kościuszko był Litwin! Zdaje się, że wymieniwszy to imię, nie godzi się go sławić. Czujemy aż nadto dobrze, jak uświetniło gasnący i był swój tracący Naród Polski, jaką rzuciło chwałę na braci naszych.

Lecz na cóż nam z grobu wyciągać pamiętne zmarłych mężów imiona; gdy pośród nas, w obu Izbach, mamy plemienników Litwy: Paca, Radziwiłła, Niemcewicza i Ciebie, Jenerale Niesiołowski, któryś w ostatnich chwilach do końca w polu i obronie Narodu dostał i do ostatka nie opuścił sprawy ojczyzny.

Litwa, Wołyń, Ukraina i Podole, zawsze nieodstępne powszechnej sprawie, i dziś obracają swe oko na Polskę. Zawsze jeden duch, jeden interes ożywiał i kierował ich krokami, i dziś równie do tegoż są skierowane celu, wyglądające z upragnieniem pomocy.

Jużeście ich, Reprezentanci obu Izb, powołali manifestem waszym do tych życzeń, a dowodem ich uczuć jest ten oto akt, przez mieszkańców z za Buga i z za Niemna u nas przebywających ułożony, a do was, Reprezentanci, zwracający się, który poważam się w imieniu Narodu Litewskiego wznosić i odczytać:

„Reprezentanci Narodu! Litwa, Wołyń, Podole i Ukraina zawsze były jednym z wami Narodem, edną Polską. Trzydzieści sześć lat ucisku i niewoli

od ostatniego rozbioru nie potłumiły w sercach naszych miłości wspólnej Ojczyzny i dążenia ku zlaniu się w jedną narodową całość, która nie zatarta granicami, doczesną przemocą wytkniętymi, trwa pod strażą historii we krwi wspólnej, w jedności uczuć, pamiątek, języka, nieszczęść i wspólnej nadziei. Wielokrotnych usiłowań odzyskania połączonego bytu Polski nie uwieńczył skutek, pokąd te usiłowania nie miały owej cechy narodowości, jakiej obecna rewolucya niesie rękojmią.

„Reprezentanci Narodu! Sprawa nasza jest nierozłączną — wyrzekliście to manifestem waszym: a jeżeli przemoc rosyjska nie dozwala powszechnemu z za Buga i Niemna przeniknąć do was głosowi, my, wolni tych ziem mieszkańcy, jesteśmy przed wami organem uczuć i opinii spółziemian naszych, bośmy je czerpali w jednym uroku Ojczyzny. Prawa ludów są niezbyte i nieuległe przedawnieniu, a czas mści ich krzywdy. Zdeptane były prawa nasze, znieważona narodowość na przekór zaręczeń Kongresu Wiedeńskiego, w obliczu całej Europy danych; znieważona religia gwałtownym wytępieniem Unii, znieważona cześć ojczysta, bo nam Polakami zwać się broniono. Zamiast konstytucyi narzucał nam samodzierżca rosyjski swe ukazy, pod którymi nikt własności, nikt czci i życia nie był pewnym. Znakomici obywatele i kwiat młodzieży, uczczeni męczeństwem za narodowość, zesłani na Sybir, karani bez przekonania. Odjęto nam ustawy, mowę rodzinną, zaprzędano sprawie-

dliwość, wydarto wolność pisania i mówienia: i mia-
łoby nam być wzbroniono podnieść prawny opór
przeciw tylu zniewagom, krzywdom i zabaczeniu
praw ludu? Miałoby być wzbronno upomnieć się
o te prawa imieniem Litwy, Wołynia, Podola
i Ukrainy, gdzie potrwożona dziś przemoc rosyj-
ska najcelniejszych obywateli więzi, z kraju uwozi,
dobra konfiskuje i zniewala milczeć lub bluźnić
przeciw powstaniu Polski? Odkąd rewolucya przy-
brała charakter narodowy, niezbędnem stało się
odzyskanie ziem oderwanych, bo z niemi tylko
powstanie odpowie wysokiemu powołaniu swemu
i niepodległość ojczystą ustali. Obwieśmy więc
światu, że wola i sprawa nasza do Dźwiny i Dnie-
pru jedną jest i nierozdzielną; że wszyscy składa-
my jedną Polskę; że Reprezentancya Narodowa rów-
nie jedną jest i nierozdzielną, a Sejm ją tylko pra-
wnie stanowi; że, następnie, podpisy, zbory, Tar-
gowickim podobne, pokątne adresa i inne wszel-
kie akta, podstępem i przymusem wynekane, nie
są w uczuciu, w sumieniu, w wierze i opinii ziem,
do Rosyi oderwanych. W tym ważnym celu na was,
Reprezentanci Narodu, zlewamy sumienną repre-
zentację Litwy, Wołynia, Podola i Ukrainy, a ufni
waszym cnotom publicznym, losy reszty Polski
w wasze ręce składamy“.

Działo się w Warszawie, dnia 22 stycznia 1831 r.

(229 podpisów.)

(*Dyaryusz sejmu z r. 1830—1831 r. Kraków, 1907.*)

ODPOWIEDŹ SEJMU NA ADRES REPREZENTANTÓW LITWY, WOŁYNIA, PODOLA I UKRAINY.

Dnia 1 lutego 1831 roku.

Rodacy ziem Litewskich, Wołynia, Ukrainy i Podola! Oddychając narodową na wolnej ziemi naszej swobodą, w imię ujarzmionych ziomków, którym jeszcze o prawdziwych uczuciach wyrzec nie wolno, napisaliście i podali do Sejmu akt, w dziejach Narodu polskiego na zawsze pamiętny. Był on odczytany przy obecności deputacyi waszej w obu Izbach z najżywszem uniesieniem, jakie pochodzi z serca, przejętego ku wam braterską miłością. Uznały go obie Izby za akt narodowy, poczytały za pierwszy krok jawny, którym ziomkowie ujarzmieni, a do wspólnej sprawy przez manifest obu Izb na d. 20 grudnia powołani, do powszechnej sprawy powstania narodowego przystąpili, i postanowiły akt rzeczony ogłosić, a w myśl jego wam, na ziemię naszą schronionym i współ-

nym ziem Litewskich, Wołynia, Ukrainy i Podola
rodakom niniejszem odpowiedzieć.

Wasz akt przypomina odwieczne obudwóch Narodów, polskiego i litewskiego, związki. Pamiętni są Polacy, jak wasi potężni Jagiellonowie, obudwom zarówno panując Narodom, zapewniali ich pomyślność i szczęście. Pobratane Narody, Unią Lubelską w jedną Rzeczpospolitą zlane, wspólnie jedneje sławy goniły, tychże powodzeń, teje niedoli zarówno doznały. Razem też upadły, podstępem, przemocą i niecnym rozbojem politycznym rozszarpane. Sprawcy nieszczęść zostali kolejno nawiedzani od sprzymierzeńców naszych, a przeciwie mała dotąd częśćka nas, Polaków, stanęła w możności upomnienia się o niepodległość. My was, rodacy ziem Litewskich, Wołynia, Ukrainy i Podola, do sprawy narodowej powołujemy, my, pomni na braterstwo, które z wami nas jednoczy, na wspólną krew naszą, podajemy wam rękę, abyście powstali, z pod jarzma dźwignęli się i z niewoli wydobyli.

Waszym aktem powołujecie nas, Reprezentantów Królestwa Polskiego, abyśmy w imię ziomek waszych działali. Przyjmujemy ten poruczony od was mandat do czasu, w którym ujrzymy w gronie naszym Reprezentantów ziem waszych. Cieszymy się dzisiaj, że w obu lzbach mamy Członków z zabużańskich i zaniemeńskich krain; cieszymy się tem więcej oczekiwaniem, że wkrótce własna wasza reprezentacya wspólnie z nami sie-

dzieć i razem radzić zacznie, że wkrótce, w miarę wyzwania ziem waszych, Izby nasze od was przybawającymi napełniać się będą Reprezentantami.

Władał niedawno nami jeden i tenże sam mocarz Mikołaj, nad wami, jako ujarzmiel Cesarz rosyjski, nad nami, jako król konstytucyjny, ale on królem konstytucyjnym być nie umiał, stał się wiarołomcą, a tem samem nas się wyrzekł i od wszelkiego ku sobie zobowiązania wolnych zostawił. On podobnie i wam słowa nie dotrzymał; on miał wam zachować prawa narodowe i nadać ustawę konstytucyjną; nakazywały mu to uczynić przyrzeczenia i traktaty poprzednika. On przecież was uciskał i resztę narodowych praw odejmował, i niszczył, i zapowiedział wam, że więcej Polakami być nie macie. Polacy ziem Litewskich, Wołyń, Ukrainy i Podola! Cesarz rosyjski, Mikołaj, nieprawnie wami władał, on was od wszelkiego ku sobie zobowiązania wolnymi czyni. Doznajecie owszem od niego gwałtu. On obywatelów ziem waszych porywa i precz ku Syberyi uwozi. On prawdziwych uczuć ani słuchać nie chce, ani objawiać dozwoli. My, waszej woli powiernicy, oznajmujemy, że wszelkie akta, połączeniu się naszemu i niepodległości przeciwne, pod bronią Mikołaja w guberniach, powiatach, lub gdziebądź przez obywatelów lub pojedyncze osoby wyrzeczone, jako niewolne, postrachem i wymusem wyjednane, za niebyłe poczytujemy i za nic nie znaczące ogłaszamy, a w tych jedynie wolę i uczucia obywateli

ziem waszych widzieć będziemy i uznamy, które po ustąpieniu z tych ziem wojsk rosyjskich napisane będą.

My, waszej woli powiernicy, obiecujemy i zaręczamy wam dokładać wszelkich usiłowań, abyście do swoich praw powrócić mogli. Nie chcemy wam żadnych narzucać; wam samym zostanie oczyścić wasze miejscowe polsko-litewskie zwyczaje, ustawy, instytucje od arbitralności ukazów, a w miarę, jak wasze potrzeby wymagać będą, co wasze światłe zdanie uzna dogodnym, poprawić i ulepszyć.

Ale wy odnawiacie z nami starodawną jedność i unię Narodów; my więc chcemy, abyście wspólnie z nami dla obu Narodów konstytucję uchwalili i wspólnie z nami o koronie polskiej wyrzekli, aby ją powierzyć temu, kto się jej godnym okaże.

Bracia Litwini, Wołynia, Ukrainy i Podola! Wy, którzy jesteście z nami! Bierzcie za oręż, który wam podajemy. Z polecenia naszego twórzcie bratnie hufce i spieszcie z nami do ziem waszych, ażeby ujarzmionych ziomków wyswobodzić. Temże jesteście, co i my, upragnieniem wolności i niepodległości przejęci. Jednostajną serca wasze dzielnością biją, jednoż uczucie na pole wojenne porywa. Idźcie ziomkom waszym powiedzieć, że wybiła godzina wyzwolenia z niewoli. Pospieszajcie z nami nieść im pomoc, aby powstałi. Do broni, do boju, bracia!“

*(Dyaryusz Sejmu z roku
1830—1831. Kraków, 1907.)*

OBCHÓD ROCZNICY UNII LUBELSKIEJ W 1861 W KOWNIE.

... W początkach sierpnia ukazała się odezwa litografowana, wzywająca do uroczystego obchodu dnia 12 sierpnia. Odezwa ta, jak się zdaje, zredagowana pod wpływem, a co najmniej za wiedzą arcybiskupa Fijałkowskiego, brzmiała jak następuje: „Warszawa w sierpniu 1861 r. Bracia rodacy! Na dniu 12 sierpnia 1569 r. stało się, iż król Zygmunt August uroczyście zamknął Sejm unii w Lublinie. I to ostateczne zjednoczenie się Litwy z Polską mową walną zapieczętował, zalecając obu narodom wieczystą miłość braterską. Owóż, bracia rodacy, uczcijmy ten dzień świetny zrękwini braterstwa przodków naszych, a zgromadziwszy się po kościołach, zanieśmy wszyscy wspólnie gorące modły do Boga, aby nasz kraj, na szmaty poszarpany, raczył w jedną całość spojść i nas w duchu zjednoczyć. Wyznajmy publicznie wszyscy wspólnie

z kapłanami w d. 12 sierpnia (31 lipca v. s.) 1861 r., żeśmy bracia jednej rodziny, białego orła i pogoni! Obchód tej jedności dwu narodów winien być uroczysty, spokojny, ogarniający sobą całą przeszłość starożytnej Polski. Żałoba na ten jeden dzień, tak wielkiej wagi w dziejach, zdejmuje się“.

Odezwa ta, nie podpisana przez nikogo, nieopatrzona żadnym znakiem, niewiadomo skąd wyszła i od kogo, była jednak posłuchana, gdyż w kraju, we wszystkich sercach i umysłach tkwiło to głębokie przekonanie, że takiej manifestacji trzeba dokonać, że ona jest istotnie potrzebną, że przedstawia cel wyraźny, że jest obowiązkiem patriotycznym. Przedewszystkiem jednak szło o to, by dla mas, dla tłumu nieświadomego dziejów, przedstawić w obrazie wyraźnym i plastycznym fakt unii; żeby jednym słowem miejsce głównej, zasadniczej, że tak powiemy, manifestacji znajdowało się gdzieś na granicy Polski i Litwy. Myśl ta powszechnie się podobała; w Warszawie po różnych kołach i kółkach bardzo gorąco nad tem radzono i ostatecznie zdecydowano się, żeby manifestacja główna odbyła się na moście na Niemnie, łączącym miasteczko Aleksotę z Kownem. Wszystkie szczegóły tego planu opracowano i jego wykonanie powierzono siłom miejscowym, głównie obywatelom wiejskim. Na demonstracją tę położono nacisk wyłączny, wieść o niej rozpuszczono po kraju całym, żeby zjazd był liczny; wszystkim zaś miastom i miasteczkom polecono, jak to odezwa

zaznaczyła, odbyć tylko nabożeństwo i zdjąć na ten dzień żałobę. Cała Polska z natężeniem miała zwrócone oczy na Kowno i oczekiwała z niepokojem 12 sierpnia. Prócz tej odezwy ukazało się: „Wezwanie Polaków wyznania mojżeszowego do nabożnego obchodu rocznicy Unii Litwy z Polską“, w którym nieznanym autorze woła: „Dziś, gdy z przebudzeniem się życia narodowego, na całym obszarze Polski obchodzimy świetniejsze epoki z naszej przeszłości, na jakich nam nie zbywa, przez dziękczynne nabożeństwa i objawy powszechnej radości, i my Polacy-żydzi, mający dać drugi przykład bratniego połączenia się, udział w tem przyjąć powinniśmy“. Wezwanie postanawiało, że rocznicę tę żydzi obchodzić mają solennem nabożeństwem w synagogach, zamknięciem sklepów, rzęsiem wieczór oświeceniem mieszkań i zdjęciem żałoby. „Jak owa Unia—kończy swe wezwanie—była świadectwem zlania się dwóch narodów, oby jej obchód doroczny stał się nową rękojmią trwałości naszego z rodakami połączenia i dalszej wspólnej pracy naukowej“...

...Najdonioślejszego znaczenia był obchód w Kownie, gdzie miało się w formie plastycznej przypomnieć światu połączenie Litwy z Polską. Każdy, kto tylko mógł, dążył do starej stolicy żmudzkiej, uświęconej tylu drogami dla duszy polskiej wspomnieniami, by wziąć udział w wielkiej manifestacji. Sama uroczystość, według programu ułożonego z góry, miała się odbyć na moście na Niemnie,

między Kownem i osadą Aleksotą, leżącą już w Królestwie. Rano d. 12 sierpnia, ludność wszystkich wsi okolicznych w Królestwie, mianowicie: Aleksoty, Godlewa, Poniemunia, Pożajścia i t. d., miała wyruszyć procesjonalnie ku mostowi na Niemnie. Ze strony litewskiej miało się to samo zrobić, tak, by obie procesye spotkały się na moście i tam, połączywszy się, odprawić na rzece nabożeństwo uroczyste. Program ten, który się agitował przez kilka dni z rządu, wiadomy był oczywiście w całej swej rozciągłości władzom rosyjskim. Gubernator miejscowy, może z obawy przed następstwami manifestacji, może nie chcąc brać udziału w krwi rozlewie, jaki spodziewano się, że nastąpi, może zresztą przypadkowo, dość, że na kilka dni przedtem opuścił Kowno i wyjechał do Petersburga. Zastępca jego, tak zwany wicegubernator, odwołał się do wielkorządcy wileńskiego, Nazimowa, z zapytaniem, co czynić należy w razie, jeżeli manifestacja przyjdzie do skutku? Jenerał-gubernator odpowiedział mu depeszą telegraficzną: „Postępuj pan rozumnie, a most rozebrać!“ Prócz tego w samem mieście załogę wojskową (batalion piechoty i szwadron ułanów) zwiększono przez setnię kozaków dońskich. Mostu jednak wicegubernator, zapewne dla nieprzerywania komunikacji, zdejmować nie kazał; dopiero w d. 12 sierpnia, kiedy już procesye wystąpiły, polecił kapitanowi inżynierji, Polakowi, by zajął się tą robotą. Kapitan ten jednak oświadczył, że jest chory; dopiero jakiś po-

rucznik, Moskal, zdołał już w ostatniej chwili usunąć na środku jedną tylko łyżwę.

Takie było położenie rzeczy i niepokój wśród władz rosyjskich nie mały, gdy d. 12 sierpnia o godz. 8^{1/2} rano rozpoczął się ruch niezwykły w mieście. Ranek był chmurny i wietrzny; mimo to ze wszystkich stron dążono do kościoła Augustyanów. Mężczyźni przeważnie postrojeni byli w kontusze, czapki, różnokolorowe czapki; kobiety jaskrawo z amarantowemi lub granatowemi przepaskami, w wieńcach na głowach. Po krótkim stosunkowo nabożeństwie, bo już koło godz. 9-ej, wyrusza nakoniec procesya. Na czele z krzyżem postępuje wysokiego wzrostu mężczyzna, z czarną, długą brodą, ubrany w mundur oficera rosyjskiego; za nim posuwa się, miotany rozgłośnie przez wiatr, las chorągwi różnobarwnych i feretrony, niesione przez panny w bieli z wieńcami. Za tym orszakiem postępuje trzech księży Augustyanów, a za nimi tłum ogromny, śpiewający „Boże coś Polskę“. Świadkowie naoczni opowiadają, że widok ten, ten śpiew, przez wiatr porywany i niesiony gdzieś tam pod chmurne niebo żmudzkie, jęk wszystkich dzwonnów kościelnych, robił wrażenie imponujące. Procesya, posuwając się wolno, napotyka na ulicach licznie rozstawioną policją, na placu Nowego miasta pół szwadronu ułanów, rozwiniętych długim frontem, na ulicy ku Niemnowi pluton kozaków pod wodzą setnika Popowa, który otrzymał był od dowódcy dywizyi, generała Burharda, rozkaz: „Nie

dozwalać na połączenie się dwóch procesyi, jeśli to okaże się możliwem, ale nie uciekać się do siły“.

Podczas gdy się to dzieje w Kownie, gdy procesya zbliża się ku mostowi, do którego drogę zagradza jej Popow z kozakami, z drugiej strony Niemna, w Augustowskiem, wyrusza ku rzece procesya, jak ją zwano, polska, z Poniemunia. Dziewczęta, ubrane biało w wieńce i kwiaty, niosą ołtarze i figury. Łączą się z procesją z Godlewa i wstępują na górę Aleksoty, która cała okrywa się ludem. Wiatr przynosi z Kowna odgłos dzwońców i śpiew, ale środek mostu rozebrany, a na nim kozacy i żołnierze. Wkrótce spostrzegają postępującą ku rzece procesją kowieńską i jedyną w swoim rodzaju scenę, jaka się tam teraz rozgrywać poczęła. Kiedy bowiem ta ostatnia procesya zbliżyła się do kozaków, setnik Popow rozwinął pluton lewem ramieniem naprzód i stanął frontem do procesyi, opierając swe skrzydła o domy po obu stronach ulicy. Przejście było niemożliwe; naciskających biją kozacy batami, tratują końmi, a ten i ów z tłumu broni się kijem i nie oszczędza napastników. Wobec tego cały orszak klęka na ulicy i śpiewa „Boże coś Polskę“. Dziewczęta niosące obrazy usiłują przerwać łańcuch kozaków; krwawe starcie wisiało na włosku. Obie strony były rozdrażnione; w kozakach widać było silny nastrój gorączki nerwowej, wzbudzającej w nich trwogę zabobonną w obliczu tych chorągwi, obrazów, świętości i tego śpiewu, grzmiącego potężnie. Na

szczęście, zjawił się policmajster kowieński, który jako przedstawiciel władzy cywilnej, dla uniknięcia rozlewu krwi, rozkazał Popowowi „sformować pluton po obu stronach ulicy przed samym mostem i Polaków przepuścić“. Tym sposobem kozacy stanowili teraz nie przeszkodę dla procesyi, ale owszem byli pewnego rodzaju dekoracją dla całej tej uroczystości. Administracya kowieńska tłumaczyła się później, że „z dwóch ostateczności wybrała mniej zgubną w swych następstwach; to jest albo niemożność przeszkodzenia obchodowi pomimo ofiar tak w zabitych jak i utopionych, albo też spełnienia go bez ofiar“. Administracya wybrała z tych dwóch alternatyw ostatnią, i dla tego kozakom rozkazano usunąć się i przez swą obecność uswietnić niejako sam obchód. Kiedy wskutek tego procesya ruszyła ku mostowi, kozacy poczuli powoli zdejmować czapki i żegnać się, przypatrując się zresztą w milczeniu całemu pochodowi.

Kiedy nakoniec ten stanął na brzegu, procesya polska już tam się znajdowała i zaśpiewała „Boże, coś Polskę“. Tym samym hymnem odpowiadają Litwini, „grzmi powietrze od tych połączonych odgłosów“ — pisze naoczny świadek, — „drży ziemia, wtórują im łkania serdeczne, kropią łzy rzęsiste oba nadbrzeża Niemna i spływają do wód jego“. Chorągwie po obu stronach na znak powitania pochylają się, księża krzyżem błogosławią lud, który pada na kolana. Dziewczęta dostają się na ostatnie deski mostu i nawzajem zarzucają się kwiatami.

mi; „Litwa zarzuca bukiętami i wieńcami Polskę, Polska nawzajem Litwę, a Niemen wieńce i bukiety unosi i miesza je ze sobą i łączy tak, jak serca Polski i Litwy, połączone zdawna, biją w tej chwili ku sobie“. Nakoniec od strony Królestwa znaleziono dwie łodzie, na których rozbierano most, a które z obawy przed procesyą kowieńską kazano odprowadzić na brzeg przeciwny; znaleźli się i przewoźnicy, którzy przepłynęli na tych łodziach na stronę litewską i przewieźli najprzód księdza jednego i dwie dziewczyny z ołtarzykami i chorażwiami. Uskuteczniwszy to kilkakrotnie, wzięli się do odsuniętej na bok łyżwy i w krótkim czasie komunikacyą przywrócili przy ogłuszających krzykach i aplauzach zgromadzonych. Lud łączy się ze sobą, pada na kolana, choć pod tak wielkim ciężarem łyżwy zanurzają się i woda most zalewa. Obie połączone teraz procesye ruszyły przez Aleksotę, Godlewo do Piątku, gdzie wśród boru znajdował się niedawno wzniesiony kościół. Naprzeciw postępującym wyszła procesya z Wejwer, i razem już przez pola i lasy ruszyły do rzezonego kościoła w Piątku. Tu powitał je dziewięćdziesięcioletni starzec, dziedzic dóbr Fredra, nazwiskiem Godlewski, niegdyś poseł na sejm za Księstwa Warszawskiego i Królestwa konstytucyjnego. Stał on w kontuszu, siwy, zgarbiony, wsparty na kiju, i witał głosem drżącym idących. W Piątku proboszcz parafii Godlewskiej odprawił nabożeństwo z odpowiedniami dwoma kazaniami. Po nabożeń-

stwie ugoszczono zebranych wśród okrzyków, toastów, hasła braterstwa i wieczystej dwóch narodów unii. Pod wieczór puszczono się z powrotem, przyczem procesye polskie odprowadziły do Kowna procesyą litewską.

Wrażenie tej manifestacyi olbrzymiej było ogromne...

*(Z. L. S., Historia dwóch lat, 1861—1862.
Tom III. Kraków, 1894.)*

ODNOWIENIE UNII W HORODLE I W USCILUGU

dnia 10 października 1861 r.

...**M**ysł obchodu rocznicy unii Horodelskiej już od kilku tygodni agitowała się żywo w całym kraju. Powstała ona, jak się zdaje, w głowie Apolla Korzeniowskiego, który, najwykształceńszy może z pośrodka otaczającej go młodzieży, wychowanej w szkole Muchanowa, pierwszy wprowadził manifestacyjne obchody rocznic historycznych. Przytem, jako Rusin z rodu, chciał przez ten obchód obudzić dawne wspomnienia unii Polski z Rusią, jak obchód w Kownie d. 12 sierpnia obudził wspomnienia unii z Litwą. Pragniono zresztą pokazać światu całemu, że Polska w swych starych granicach historycznych zawsze jest tą samą Polską, jaką była przed rozbiorami, że pretensye rosyjskie do Rusi są nieuzasadnione. Do urzeczywistnienia projektu tej manifestacyi przyczynił się także bardzo wiele ksiądz Stefan Laurysiewicz, Rusin z rodu,

unita, zamieszkały w tej porze w monastyrze Bazyliańskim w Lublinie. Gorący patriota, pragnął on koniecznie wciągnąć Ruś do ruchu rewolucyjnego, i w tym celu odbył umyślną podróż do Kijowa i na Ukrainę zadnieprską, i zdołał zebrać kilka osób, pewien rodzaj deputacyi, która z nim razem udała się do Warszawy dla porozumienia się z tamtejszemi kołami rewolucyjnymi i określenia stosunku Rusi do przyszłej Polski. Z kim się w Warszawie ci panowie porozumiewali, nie wiadomo; to pewna, że w naradach tych brał udział Korzeniowski, Szachowski, Majewski i inni, i postanowiono, aby odtąd do herbu Polski i Litwy zawsze był dołączany herb Rusi (archanioł Michał), oraz aby „nawiązany węzeł bratni trzech ludów, wskazując nową politykę, różną od dawniejszej, był ujawnionym“. I tak powstała myśl zjazdu Horodelskiego. Myśl ta znalazła wszędzie oddźwięk, we wszystkich sercach pozyskała aprobatę, tak dobrze wśród mieszczaństwa warszawskiego, jak i wśród szlachty. Jurgens podobno gorącym był jej zwolennikiem. Rozpoczęła się więc żywa bardzo i energiczna agitacya w całej dawnej Polsce, prowadzona głównie przez Laurysiewicza i niezmordowanych braci Frankowskich; chciano bowiem, żeby w obchodzie wzięty udział wszystkie części kraju, żeby ze wszystkich jego dzielnic, ze wszystkich ziem i województw byli deputaci. Ktoś zaproponował, żeby z dzielnic tych, jak niegdyś na krakowski kopiec Kościuszki, każdy przywiózł garść

ziemi i żeby z ziemi tej na pamiątkę obchodu usypana była mogiła. Krążyło zresztą mnóstwo projektów, mówiono o nich głośno, i oczy wszystkich zwrócone były na ciche, nadbużne miasteczko, w którym zamierzano odbyć tę wielką manifestacją wszechpolską.

W końcu września ukazała się nareszcie odezwa, napisana, jak się zdaje, przez Korzeniowskiego, wzywająca do obchodu unii w Horodle nadbużnem d. 10 października. „Niesłychanem w dziejach narodów wydarzeniem“— woła odezwa,— „wzajemne sympatyje i idea wolności zastąpiły tu zwycięstwo i podbój. Pominąć fakt podobny bez nadania mu właściwego znaczenia dla chwili obecnej, nie uswięcić powszechnym narodowym obchodem tak drogiej dla nas pamiątki, byłoby zaparciem się wobec Europy, narodów i własnego sumienia, swojej przeszłości i przyszłości zarazem. Wzywamy więc trzy narody połączone, aby tem sercem przyjęły odezwę naszą, jakiem ich przodkowie przyjęli wezwanie na zjazd Horodelski, i tuszymy, że głos nasz w każdym miłującym ojczyznę i swobody znajdzie przychylne uznanie“. Odezwa, dla nadania obchodowi znaczenia, wzywała przedewszystkiem duchowieństwo unickie i łacińskie, „aby tak ze względu na jedność cierpień i nadziei z narodem, jako też dla interesu Kościoła, ściśle połączonego z interesem Polski“, przyjęło publiczny i najszerszy udział w obchodzie przez swoich biskupów, deputacje kapituł, zgromadzeń zakonnych i wszelkich korpo-

racy duchownych ze wszystkich dyecezyi dawnej Polski; domagała się, by towarzystwa naukowe i literackie, uniwersytety, redakcyje dzienników polskich i ruskich, towarzystwa i spółki przemysłowe, miasta i korporacye „Polaków mojżeszowego wyznania“, i wogóle wszelkie ciała społeczne, mające pewną organizacyą, przyjęły przez swych deputatów udział w zjeździe. „Naród nasz—mówi odezwa—w ten tylko sposób reprezentowany, potrafi obchodowi Horodelskiemu zapewnić powszechne i narodowe uznanie“. W końcu proklamacyi znajdował się spis księstw, województw i ziem, stanowiących niegdyś ciało Rzeczypospolitej, które miały należeć do obchodu. Żałobę na ten dzień polecono zrzucić.

...Zbliżał się dzień 10 października, naznaczony na zjazd. Właściwie miały być dwie procesye: jedna z prowincyi leżących z tej strony Bugu, druga z Rusi zabużnej. Obie miały się zejść w Horodle, tam odprawić nabożeństwo uroczyste i usypać na pamiątkę mogiłę. Ale Chruszczow zapobiegł temu przez to, że rozstawił wzdłuż Bugu, po obu jego stronach, gęste placówki kawaleryjskie i nikogo z jednego brzegu na drugi puszczać nie kazał. Prócz tego polecił ściągnąć na lewy brzeg wszystkie łodzie i promy, tak że komunikacya była przerwana zupełnie. Te przygotowania ze strony rządu, to nagromadzenie wojska, które w łatwej zapalnej wyobraźni tłumu obliczano na 40 tysięcy, nie uszły i nie mogły ująć uwagi manifestantów;

przekonani oni byli, że w Horodle przyjdzie do nowego „krwawego starcia“, ale to wcale ich nie przerażało i bynajmniej nie myśleli się cofać. Osądzwszy raz taki zjazd za rzecz pożyteczną dla ojczyzny, postanowili go dokonać, choćby nie 40 ale 100 tysięcy wojska stanęło im na drodze. Był to pewnego rodzaju heroizm i gotowość do ofiar; jedna z tych cech podniosłych, jaka znamionuje ludzi tej epoki. Z drugiej jednak strony wieść o znacznem nagromadzeniu wojsk, mnóstwo plotek, obiegających po kraju, zakaz rządu, ogłoszony w „Dzienniku powszechnym“, nie pozostały bez skutku. Liczba uczestników w zjeździe zmalała znacznie; jeżeli pierwotnie wybierały się tam dziesiątki tysięcy ludzi, jeżeli sądzono, że na polach Horodła zbierze się do stu tysięcy, to przekonano się, że zebrało się ich zaledwie jakieś kilkanaście.

Ale i ta cyfra była bardzo poważna; to też cięche zwykle, jakby senne okolice nadbużne, wśród ślicznej i ciepłej jesieni ożywiły się w tej chwili niezmiernie. Już na dwa dni przed naznaczonym terminem, na wszystkich traktach ku Horodłu wiodących, z północy, południa i zachodu ciągnęły nieustannie wozy i bryczki, wiozące ciekawych i takich, którzy przybywali tu z głębokiem przeświadczeniem, że spełniają ofiarę, ale ofiary tej ojczyzna wymaga. „Od Krasnegostawu począwszy—opowiada jeden ze świadków naocznych—jechałem już w towarzystwie kilkudziesięciu wozów i bryczek, których drugie tyle toczyło się jeszcze za

nami sznurkiem bez końca“. Na kilka mil wokoło nie było też dworu, karczmy, chaty chłopskiej, gumna, stodoły, gdzieby ze środy na czwartek, t. j. z dnia 9 na 10 października, nie nocowało nieraz po kilkadziesiąt osób. Były dwory, w których po kilkaset gości się mieściło; gospodarz nie pytał, czy to znajomi lub nieznajomi, lecz przyjmował wszystkich z tą szczerą, serdeczną gościnnością polską, z tą gotowością ofiar dla celu szerszego, dla ojczyzny, jaka cechuje ówczesne pokolenie. Hrubieszów, Stepankowice, Dubienka, Łużków, Hołubków i mnóstwo innych wsi było przepełnionych. We wzmiankowanych Stepankowicach, wielkiej wsi, leżącej na trasie z Wołynia do Lublina, oddalonej od Horodła o niespełna trzy mile, parę tysięcy ludzi obozowało przez noc na polach; ktoś, jakiś były wojskowy, porozstawiał pikiety, jak w czasie wojennym, i gęste patrole z młodzieży złożone całą noc przebiegały obozowisko, pilnując niby porządku.

Wszędzie, gdzie znaczniejsza ilość pątników się zebrała, odbywały się narady, i nakoniec największy tego rodzaju sejmik, na którym był i Jurgens, i Korzeniowski, wielu czerwieńców warszawskich i kilku ze szlachty zamożniejszej z Poznańskiego i Galicyi, odbył się w Stepankowicach. Tutaj jeszcze raz, pomimo mnóstwa zatrważających wieści, postanowiono manifestacyi dokonać; zdecydowano, że do Horodła mają wyruszyć dwie procesyje z duchowieństwem na czele: jedna ze Stepankowic, druga z Hrubieszowa; spotkać się w Kopyłowie

i stąd już razem, „majestatyczną masą“, jak się wyrażał Szachowski, naśladowując konwencyonistów francuskich, udać się do Horodła. Zgromadzonym Rusinom zabużańskim, gdy się dowiedziano w Stepankowicach w nocy z d. 9 na 10 o zajęciu statków przewozowych przez Chruszczowa, pozostawiono swobodę działania, zalecając im jednak, by koniecznie starali się dostać do Horodła, jeżeli nie tłumnie to pojedynczo. Poprzednio jeszcze wysłano deputacją do biskupa sufragana Baranowskiego do Zamościa, gdzie mieszkał jako tamtejszy proboszcz, ażeby stanął na czele procesyi, ale odmówił, gdyż właśnie otrzymał był rozkaz udania się do Lublina, dokąd w rzeczy samej pojechał.

Tutaj to wreszcie, w Stepankowicach, w przewidywaniu, że do Horodła nazajutrz nie będzie można się dostać, spisano t. z. „protest“, a raczej protokół aktu odnowienia unii Horodelskiej. Redakcją tego dokumentu zajął się Kazimierz Gregorowicz, adwokat z Lublina, literat Brzozowski, Apollo Korzeniowski, Marat-Szachowski i nakoniec Sikorski, uczeń szkoły realnej..

Wśród takich to przygotowań i sporów minęła noc i zajaśniał dzień 10 października, dzień bardzo piękny i słoneczny, koło południa nawet gorący i parny. W Stepankowicach o szarym świcie pobudzano wszystkich i o godz. 6-tej rano udano się do miejscowej cerkiewki unickiej, gdzie odprawiona została msza śpiewana, a X. Fidelis Paszkowski, gwardyan Kapucynów z Lubartowa, wystąpił z ka-

zaniem, które do łez rozczuliło obecnych. Kazanie to zakończył temi słowy: „Bracia moi! idziemy na spotkanie nieprzyjaciół, którzy niewiedomo jak się obejdą z nami. Po kilkakrotnem rozlaniu krwi na ulicach Warszawy, możemy się wszystkiego spodziewać, i może niezadługo wielu z nas, a może wszyscy staniemy przed sądem Najwyższego; na wszelki więc wypadek uklękniście, mówcie spowiedź powszechną, a ja wam dam śmiertelne rozgrzeszenie“. Jakoż wśród płaczu ogólnego, łkania kobiet, wszyscy padli na kolana, a ksiądz z wyciągniętymi rękami, ze wzrokiem ku niebu podniesionym, dał rozgrzeszenie. Scena, według świadków naocznych, była niezwykle wzruszająca i piękna.

Po odprawionej mszy i z tem błogosławieństwem wyruszono wreszcie w drogę. Większość była przekonana, że idzie na śmierć, że rozegra się straszna pod Horodłem tragedia, powtórzą się krwawe dni kwietniowe, i cokolwiekby, trzeba podziwiać heroizm tych ludzi, którzy postępowali śmiało przekonani, że czynią to dla ojczyzny, że poświęcić się dla niej w tej chwili jest obowiązkiem. Powszechnie spodziewano się zasadzki, nagłej napaści; mówiono, że wojsko, które uważano za hordę dziką, dopuści się rabunku. W tej obawie zostawiono po drodze u obywateli i pocztmistrzów kosztowności i pieniądze. Mimo to nikt się nie wrócił, jakkolwiek tu i owdzie, zwłaszcza wśród młodszych i gorętszych, odzywały się głosy, że niepodobna dawać się bezkarnie zabijać, że w ra-

zie napaści wojska należy siłę siłą odeprzeć. Inni nie pochwalali tych projektów rozpaczliwych...

Wśród tego wszystkiego postępowano ciągle naprzód. Na czele procesyi, która miała charakter kościelny, z chorągwiami i obrazami szli księża, których znaczna liczba się zjechała. Za stosunkowo niewielką ilością pieszych, ciągnął się cały tabor wszelkiego rodzaju bryczek i powozów. Na wozach drabiniastych mieściła się ludność okolicznych miasteczek, widziano nawet kobiety z niemowlętami u piersi. Włościan tylko prawie wcale nie było... Po drodze przyłączały się liczne gromady i procesya stepankowicka rosła w liczbę, jak lawina staczająca się z gór Alpejskich. Śpiewy patryotyczne brzmiały ciągle, i według słów świadka naocznego „powietrze niejako w całej okolicy przepełnione było hymnami narodowymi“.

W Kopyłowie połączono się z procesją hrubieszowską. Od Horodła oddzielał zebranych tylko las, za którym wiedziano, że są uszykowane wojska i że mają rozkaz niewpuszczania nikogo do miasteczka. Prócz tego zjawił się wśród starszyny, wśród tych, którzy niejako przewodniczyli, którzy w nocy naradzali się w Stepankowicach, pewien właściciel dóbr ziemskich, uproszony przez generała Chruszczowa, ażeby starał się zebranych powstrzymać od manifestacyi. Przez usta posła generał zapewniał, że ma rozkaz strzelania, że rozkaz ten wykonać musi i wykona. Poseł starał się wszelkimi siłami spełnić swą misję jak należy, ale nie

mógł nic zrobić wobec rozgorączkowania powszechnego, wobec przekonania, że to co się robi, to się robi dla ojczyzny. Z pogardą odrzucono propozycją posła, posądzono go nawet wprost o zdradę, miano mu za złe, że podjął się tego rodzaju misyi, wreszcie paroch unicki, Bojarski z Krasnegostawu, zawołał: „Pójdziemy na długość bagnetu!“ Co to miało właściwie znaczyć, zapewne sam X. Bojarski nie umiałby powiedzieć, dość, że słowa te niezmiernie się podobały zebranim, od nich przeniosły się do tłumów, i wśród okrzyków entuzjastycznych: „Pójdziemy na długość bagnetu“, zrywano się do drogi.

Ale teraz, w obliczu niebezpieczeństwa, trzeba było w tym kilkunastotysięcznym tłumie, w tem wielkiem ruchomem obozowisku, przypominajacem ze swego wyglądu wędrówki średniowieczne ludów, zaprowadzić pewien ład i porządek. Na czele więc całej procesyi postawiono chłopca, gospodarza z ordynacyi Zamojskiej, który niósł krzyż z wizerunkiem Zbawiciela; za nim chorągwie i obrazy rozmaitych bractw i obraz Matki Boskiej Częstochowskiej; potem posuwało się długim rzędem przeszło 200 księży w komzach i stułach. Za księżmi stanęły kobiety, „aby, jak się wyraża źródło współczesne, piersiami swemi ochronić mężów, braci, synów, znajomych, a nawet i nieznanomych, aby tylko rodaków“. Za tą tarczą niewieścią uszykowali się „delegaci wszystkich prowincyi dawnej Polski“ i tłum cały. Wszyscy z wozów zeszli, i wo-

zy te stanowiły ogon procesyi, zajmujący przeszło ćwierć mili drogi. Koło tych wozów młodzież w sukmanach chłopskich i konfederatkach białych harcowała konno, pilnując wśród nich porządku. Między zebranymi obiegały wieści, że na tych wozach i bryczkach, pod sianem i koniczyną mieści się broń i amunicya, co oczywiście było fałszem. Mówiono również, że wśród zgromadzonych znajduje się kilkudziesięciu szpiegów, przebranych w strój narodowy, a wysłanych przez rząd umyślnie w tym celu, by wojsko zaczepić i tym sposobem rzeź wywołać. Nie ob było się też w chwili, gdy przechodzono przez las, dzielący Kopyłów od Horodła, bez łapania i bicia owych szpiegów.

Już w lesie napotkano pierwszą pikietę konną, dragona, który spostrzegłszy zbliżającą się procesyę, zerwał się, zawrócił i pędem pognął ku Horodłu. To samo zrobiła druga i trzecia pikieta, co wszystko nie pozostało bez pewnego wrażenia na idących. Gdy nakoniec wydostano się z lasu, ujrzano na obszernej płaszczyźnie, pagórkowato się wznoszącej, której ramą było Horodło i sine lasy, ustawioną w szyku bojowym piechotę z jazdą po skrzydłach i artyleryą, a na przedzie świetny, błyszczący sztab z Chruszczowem na czele. Słońce jesienne złociło bagnety i hełmy, działa i szable i błyskawice w nich zapalało. Widok ten jednak nie powstrzymał procesyi, posuwała się ona dalej, gdy nagle rozległ się głos donośny: „Stać!“ Zatrzymano się więc, a znany nam już ksiądz Bojarski

jeszcze raz przemówił do zebranych, że „nie naszą rzeczą jest zemsta, nie naszą w dniu dzisiejszym oręż“, że „z pieśnią, z modlitwą na ustach, z bezbronnemi, do Boga wzniesionemi ramionami winniśmy naprzód postępować“; zaklinał, że „jeżeli jest pomiędzy wami z bronią ktokolwiek, wskażcie, a sam go w ręce nieprzyjaciela wydam“. Mowa ta, wyraz mistycznego usposobienia epoki, była wynikiem tych pogawędek, jakie toczono wśród zebranych, że siłę siłą odeprzeć należy, że na wozach, których nieskończony szereg włókł się za procesyą, broń się znajduje. Na głos księdza Bojarskiego młodzież zrzekła się swych planów zaczepnych, i wszyscy poporzucali nawet laski, by ruszyć dalej rzeczywiście z gołemi rękami.

Po tym krótkim epizodzie, wśród śpiewu „Kto się w opiekę poda Panu swemu“, poczęto iść naprzód. W tejże chwili cała linia wojska się poruszyła i posuwać się zaczęła ku procesyi. Przeszedłszy na strzał armatni, artylerya pędem zatoczyła działa, odprzodkowała je, i widać było kanonierów, jak stali z lontami zapalonymi. Wojsko zatrzymało się, i zdawało się, że lada chwila z tych dział sypną się kartacze, by zdziesiątkować te tłumy, tych księży i te kobiety. Ale widok ten wśród podnieconych do najwyższego stopnia uczuć patryotycznych, wśród entuzjazmu przenikającego wszystkie serca, wśród gotowości do ofiar, nikogo nie powstrzymał. Procesya, śpiewając dalej stary psalm Dawidowy, ufna, że może „nie dbać na strzały, któ-

remi sieje przygoda w dzień biały“, posuwała się ciągle naprzód. Wówczas generał Chruszczow podjechał do idących na czele swego sztabu, złożonego z 14 oficerów, w otoczeniu 20 kozaków, stanął, zdjął czapkę i głosem donośnym zawołał po rosyjsku, że „otrzymał rozkaz od namiestnika, aby nie pozwolić na zbiegowisko w Horodle, i jeżeli procesya mimo to będzie tam chciała iść, to zmuszony zostanie uciec się do pomocy siły zbrojnej“. Na to z pośrodka zebranych rozległy się słowa: „nie rozumiemy po moskiewsku!“ Wówczas jeden z adiutantów Chruszczowa powtórzył przemowę generała po polsku, a z głębi procesyi dały się słyszeć okrzyki: „Na długość bagnetu! na długość bagnetu!“ Wreszcie ktoś odpowiedział, że idą się modlić. Chruszczow nic na to nie odrzekł, i była chwila strasznej ciszy. Generał, otoczony błyszczącym sztabem, patrzył na tłumy i tłumy patrzyły na niego w milczeniu groźnem i niosącym w łonie swem burzę może.

Tymczasem starszyzna, ci, którzy całą tę manifestacją urządzili, naradzali się gorączkowo co robić. Z miejsca, na którem stano, widziano drugi brzeg Bugu i zgromadzone tam wojska, nie przepuszczające nikogo do Horodła. Wobec tego zadano sobie pytanie, czy wejście do miasteczka jest konieczne, czy nie lepiej będzie zatrzymać się tutaj, na polu i przed oczami Rusinów zabużańskich odprawić nabożeństwo. „Byliby oni w takim razie niejako obecni zebraniu, nie słysząc wprawdzie wy-

razów, ale patrząc na obrzęd, wytykający na przyszłość nową drogę postępowania“. Rada ta przypadła do smaku wszystkim, i dla jej przeprowadzenia wysłano do Chruszczowa deputacją z księdzem Bojarskim na czele. Ten zbliżywszy się do Chruszczowa zapytał: „Czy generał dajesz na to słowo honoru, że każesz strzelać, jeżeli zechcemy wejść do Horodła?“ Chruszczow odrzekł potwierdzająco, więc Bojarski zauważył, że „niepodobieństwem jest, aby kilkunastotysięczna masa, z tak daleka na nabożeństwo zgromadzona, bez odbycia takowego się rozeszła; że przecież modlić się nie zabroniono“. Chruszczow na to odparł, że rząd pozwala na procesy kościelne przez Kościół ustanowione, nie mające charakteru politycznego i demonstracyjnego, i że procesya obecna jest właśnie taką i że on do miasta jej nie puści. Bojarski zapytał: „Czy nie możnaby odprawić nabożeństwa na poblizkiem wzgórzu?“ i wskazał palcem na wysoką mogiłę, wznoszącą się na polach horodelskich. Chruszczow po krótkim ale widocznym namyśle odpowiedział, że rozkaz przez niego odebrany dotyczy jedynie miasta Horodła, a tem samem pola okoliczne nie obchodzą go wcale, i w rezultacie zgodził się na nabożeństwo.

Ponieważ aparatów stosownych nie było, więc poproszono Chruszczowa, żeby pozwolił sprowadzić je z miasteczka, na co przystał, i kapucyn Fidelis z pułkownikiem kozackim udali się bryczką do Horodła. W oczekiwaniu procesya skierowała

się ku mogile, a między deputacją i Chruszczowem związała się tymczasem pogawędka. Jenerał rosyjski kilkakrotnie się dopytywał, czy Polacy z bronią zjechali na manifestacją, na co mu odpowiedziano, że przybyli tutaj modlić się, nie bić, i że nikt broni przy sobie nie ma.

Wśród tego wszystkiego kierownicy zajęli się urządzeniem ostatniego aktu wielkiej manifestacji. Pchnięto gońców do ogona procesyi i do bryczek, które na gościńcu, na blisko milowej przestrzeni zatrzymały się, ustawiono w trzy rzędy, choć mnóstwo ich jeszcze ulokowało się na oziminach i ugorach. Wszyscy więc, którzy dotąd nie wyszli z lasu Kopyłowskiego, teraz tłumnie wylegli i stanęli na pochyłości owego wzgórza czy mogiły, ścierniem pokrytej. Od wschodu, ścianę tego dziwnego i jedyne go w swoim rodzaju obrazu stanowiła długa linia wojska, między odstępami której błyszczały działa, rozrzucone po dwa. Ze wzgórza widać było błękitną wstęgę Bugu, poza którym czerniały wojska, miasteczko Uściług i tłumy zebranej tam ludności. Na tym to czworoboku wyniosłym, od brzegu lasu ku środkowi góry, stanęło około 4.000 wszelkiego rodzaju bryczek i powozów. Przywieziony z Horodła ołtarz postawiono na samym szczycie wzgórza, między gościńcem, prowadzącym ze Stepankowic, a wojskiem. Tłumy ludności otoczyły całe wzgórze, które obstawiono wetkniętymi w ziemię chorągwiami, których było 54. W chwili, gdy ksiądz Anicet, kapucyn z Lublina,

przystępował ze Mszą św. do zaimprovizowanego ołtarza, wszystkie te chorągwie pochyliły się, bijąc niby pokłon, a w rzeczy samej dla tego, by odpiąć chorągwie kościelne, a na ich miejsce przy-mocować sztandary z herbami wszystkich ziem i województw dawnej Rzeczypospolitej. Sztandary te kobiety poprzynosiły poukrywane pod spódnicami. Wiatr powiał i rozwinął te pyszne, jedwabiste purpury, a w szeleście ich zdawało się obecnym, że słyszą chrzęst skrzydeł unoszących się orłów i tętent cwałującej pogoni!... Widok był wspaniały i nigdy nie zapomniany dla tych, co nań patrzyli. Te sztandary, to niebo błękitne, ta cicha jesień polska, lasy żółknijące, te tłumy ludu i to wojsko nakoniec, przybyłe tutaj na to chyba, by dodać blasku całej uroczystości, miało w sobie tyle poezyi, że najtwardsze, najchłodniejsze serca przejęte były wzruszeniem; najsuchsze, dawno już wypłakane oczy, zrosiły się łzami i żalem za tą utraconą, tak wielką niegdyś, a dziś tak nędzną polską ojczyzną...

Msza była cicha, a towarzyszył jej potężny, grzmiący z dziesiątków tysięcy piersi śpiew „Boże coś Polskę“. Gdy sędziwy, z siwą brodą ojciec Anicet podniósł w górę Hostyą, rozległ się donośny głos księdza Laurysiewicza: „Klękać, bo podniesienie!“ Wszyscy uklękli, nawet żydzi, których tu zjechało się dużo z Warszawy, Lublina, Lwowa, oraz reprezentanci kahałów z sąsiednich miasteczek. Gdy się Msza skończyła, na kazalnicy, na-

prędce zbudowaną, poszedł znany nam już Bazylianin, ksiądz Laurysiewicz, i wygłosił mowę pałącą, przepelnioną temi uczuciami patryotycznymi, tym uroczystym patosem chwili, jaki spotykamy we wszystkich aktach, słowach i czynach tej epoki. Wyjaśniwszy obecnym znaczenie tej olbrzymiej manifestacyi i pamiątki historycznej, którą tu obchodzono, zapowiedział wyraźnie bliskość powstania zbrojnego. „Módlmy się—wołał,—prośmy Boga o przebaczenie win naszych i ojców naszych, a nadejdzie czas, że dojrzali, wzmocnieni na duchu, z orężem w ręku praw naszych poszukiwać będziemy, ale wtedy... o! wtedy, bracia, powstanie Polska jak jeden mąż, nikogo w zastępach naszych brakować nie będzie, za łaską Boga dojdziemy do celu wspólnych życzeń naszych, pobijem wroga, odbierzem co nasze, złączym rozdarte części wspólnej matki naszej, i Polska zakwitnie, i sława jej rozniesie się po świecie szeroko, jak sława synów, co ją z upadku dźwignęli!“

Najważniejszym jednak ustępem mowy było zaznaczenie stosunku Rusi do Polski. Manifestacya ta bowiem głównie dla tego była zrobiona, żeby zadokumentować niejako unią i jedność Rusi z Polską; nie mógł więc tej kwestyi mówca pominąć, sam Rusin z rodu. „Pamiętaj Polsko, wołał, żeś ty nie podbiła, nie zawojowała Rusi; pamiętaj o tem, że Ruś, twa siostra, dobrowolnie się sama w objęcia twoje rzuciła. O Polsko! nie odpychaj twej siostry od siebie. Przez naszych to ojców winę, przez ich

brak rozumu politycznego spodłała, znikczemniała Ruś bratnia; wyciągnawszy z niej wszystko co szlachetniejsze, zostawiono lud biedny w ciemności, wystawiono go na wpływ i podszepty sąsiedniej Moskwy... I zmałał i upadł lud nieszczęśliwy, i nie miał już wkońcu siły oprzeć się potężnej sąsiada przemocy; i Polski macierzy już zasłonić nie mógł, i sam padł biedny, schizmą przygnieciony!“ „Ależ dzisiaj, bracia, naprawcie błędy ojców; naprawcie je, naprawcie, póki czas naprawiać! Nie odpychaj, Korono, tych ramion, które stęskniona siostra do ciebie wyciąga, nie odpychaj serca, z którym do ciebie płynie! Pamiętaj, narodzie, ty wielki narodzie, że nigdy Polska szczęśliwą nie będzie, że nigdy się Polska nie dobije wolności bez czynnej i szczerzej pomocy Rusi. Pamiętaj, kraju zabużny, ty Ruś kochana, ty matko moja, pamiętaj sobie, że tylko w Polsce szczęśliwą być możesz, że tylko Polska twą matką prawą!“ „A ty czajko kozacza, Ukraino moja! wspomnij o! biedna, na szczęśliwą dołę, jakąś miała, gdyś z Polską złączoną była, pókiś się macierzy trzymała. A potem wróg, poważniejszy was pomiędzy sobą, rozdarte, pojedyncze, zdusił każdą z osobna laokonowym uściskiem, i skrępowane cisnął pod plugawe stopy swoje, i odurzone jedną przeciw drugiej podszczuwa. Żal serce ścisza na widok obalamuconych braci, pod wrażym sztandarem stojących, którzy na skinienie wspólnego ciemiezcy gotowi splamić swe dzidy Kainowym czynem! O! przyplłyn, przy-

płyn czajko z wód Dniepru, tul się pod sztandar orła białego; prowadź ty wodą, gdy on łądem wie-dzie, prowadźcie naród do dawnej sławy!“

Wreszcie przemówił do żydów, zachęcając ich do sumiennego wytrwania na obranej raz drodze, przypomniał im przywileje i łaski, jakimi Polska niegdyś ich obsypała, i wołał: „Kochani bracia Izraelici: jam na was krzyknął: „zegnijcie kolana!“, i wy usłuchaliście mnie. Wybaczcie uniesieniu, w ja-kiem to uczyniłem“. Nakoniec wpadając w entu-zyzm, zwrócił się do orłów, bielejących na sztandarach i zawołał: „O! ptaku czysty, ty orle białe! Orle, coś niegdyś korony rozdawał, a dziś własnej nie masz! unieś się lotem nad ludem twoim, za-łaskotaj skrzydłami po dawnemu, zakrakaj na czte-ry świata strony, powiedz światu, że żyjesz! Zwo-łaj twe dzieci pod twój sztandar jeden, zwołaj tu-łaczów, twych dawnych obrońców, i wskaż im drogę!“...

Wrażenie tej mowy, wypowiedzianej głosem silnym, tych słów gorących, targających za naj-skrytsze struny duszy polskiej, było potężne. Wielu płakało rzewnemi łzami, jęki i szlochania rozlegały się dokoła. Wkońcu, wśród ciszy grobowej zwi-nięto sztandary. Teraz postanowiono na tem miej-scu na pamiątkę obchodu wznieść krzyż, a dół pod niego rękami wykopać. Pokazało się, że w całym tem zgromadzeniu nie było siekiery dla urąbania drzewa z sąsiedniego lasu. Znalazł się wreszcie chłop prosty (Poleszuk podobno) z siekierą, ściał

młody dąb i ramię poprzeczne w braku gwoździ wicią drewnianą związał, i w ten sposób zaimprovizował pomnik pod Horodłem. Krzyż ten poświęcili księża wraz ze sztandarami.

Tymczasem Chruszczow, przypatrujący się temu wszystkiemu przez lunetę w milczeniu, dwukrotnie przysyłał adjutantów, prosząc o rozejście się, gdyż wojsko stojąc od świtu było mocno znużone. Nie bardzo zważano na to i zajęto się teraz na ołtarzu, pod świeżo wkopanym krzyżem, zbieraniem podpisów pod przygotowany w Stepankowicach protest. W proteście tym czytamy, że gdy zebrani na polach Horodła, „otoczeni siłą zbrojną,“ do miasta tego dostać się nie mogli, „na pograniczu tego sławnego zjednoczeniem się trzech ludów miasta, odnawiając akt Horodelski w całej swej rozciągłości, protestują przeciw pogwałceniu naszych swobód i niewolniczej formie rządu; protestują przeciw samowolnym rozbirom Polski i żądają powrócenia jej niepodległości“. Kończą zaś temi słowy: „Akt niniejszy, gdy nie może w obecnem położeniu rzeczy być przesłany gdzie należy, jako zdziałany w kraju rządzonym despotycznie i pozbawionym narodowej reprezentacyi, ma być zamieszczonym we wszystkich pismach zagranicznych, dla obznajmienia z nim zaborczych rządów i dla wiadomości mocarstw, których obchodzą jęki ujarzmionego ludu“. Akt ten gorączkowo podpisywano na miejscu, a i później jeszcze młodzież po dworach i karczmach zatrzymywała przejeżdżających i zmuszała do

podpisów na białych arkuszach papieru, które mia-
no dołączać do oryginalnego protestu. Około go-
dziny trzeciej popołudniu cała uroczystość się skoń-
czyła i olbrzymia ta fala ludu ruszyła w drogę
powrotną.

Gdy się to wszystko działo na polach horodel-
skich, z tamtej strony Bugu, na Wołyniu, odbywały
się niemniej interesujące i niemniej oryginalne sce-
ny. Zebrano się tam w znacznej stosunkowo, jak-
kolwiek o wiele mniejszej liczbie, w Uściługu, skąd
wedle pierwotnego planu miała wyruszyć uroczysta
procesya, przeprowić się na promach przez Bug,
dostać się do Horodła i tu połączyć się z Koro-
niarzami. Ale już na parę dni przedtem rozeszła
się wieść, że rozstawione wzdłuż brzegów Bugu
pikiety nikogo do Królestwa nie puszczają. Do sa-
mego Uściługa ściągnięto pułk olwiopolski huza-
rów, pewną ilość kozaków, powołano nawet ur-
lopników z dóbr skarbowych. Mimo to wszystko
do Uściługa zjechało się około 2000 osób, prze-
ważnie szlachty wołyńskiej, podolskiej i ukraiń-
skiej. Wszyscy przybrani byli w kontusze i różne
emblemata tej epoki. Ulice cichego zwykle ży-
dowskiego miasteczka zawrzały życiem niezwykłym,
zapełnione były bryczkami i powozami.

Wieczorem, w wigilią dnia przeznaczonego na
uroczystość, uwiadomiono zebranych o programie
na dzień jutrzejszy. Miało się więc o godzinie ós-
mej rano odbyć nabożeństwo w kaplicy na cmen-
tarzu i stamtąd procesjonalnie miano wyruszyć

nad Bug, gdzie wraz z przybyłą z Królestwa procesją, stojąc po obu brzegach rzeki, zamierzano uczynić ów „duchowy akt pojednania“, jak mówiono wtedy. Jakoż nazajutrz, po odprawieniu nabożeństwa w owej kapliczce cmentarnej, wśród śpiewu „Boże coś Polskę,“ wyruszono z krzyżem i chorągwiami kościelnymi ku promowi na rzece. Droga tam prowadziła wąwozem, w którym ujrzało uszykowanych huzarów, a oficer żandarmski w sposób grzeczny ale stanowczy uwiadomił idących, że ma rozkaz nieprzepuszczania ich za Bug, prosił więc, by się wrócono, gdyż w przeciwnym razie będzie zmuszony uciec się do siły. Po chwilowem wahaniu się i rzadkich zresztą protestach, procesya zawróciła z protestem do Uściługa, odprawiono znów nabożeństwo w owej kaplicy na cmentarzu, zrobiono składkę na szpital miejscowy i spisano wreszcie „Akt odnowionej unii Horodelskiej, spisany w Uściługu d. 10 października 1861 r.“ treści następującej:

„My, obywatele Rusi, zgromadziwszy się w mieście Uściługu nad Bugiem, dla połączenia się z bracią pozostałych części Rzeczypospolitej polskiej w akcie zbiorowego uznania i odnowienia wiekopomnej Unii Horodelskiej, gdy na zawadzie znaleźliśmy przymus rządowy, ograniczamy się najuroczyściej, w imieniu własnem i współobywateli naszych, oświadczeniem, że od rozbioru kraju po dziś dzień uczucie jedności i powszechnego braterstwa łączy nas ze wszystkimi braćmi z nad

Wisły, Warty, Niemna i Dźwiny, w jednej nieśmiertelnej Ojczyźnie naszej, Polsce“.

(Podpisy.)

(Z. L. S., *Historya dwóch lat, 1861—1862. Tom III. Kraków, 1894.*)

ROK 1862.

Adres szlachty gubernii podolskiej do Aleksandra II.

Najjaśniejszy Panie! Korzystając z prawa bezpośredniego objawiania potrzeb miejscowych przed obliczem W. C. Mości, szlachta podolska poważa się wypowiedzieć jedyne powszechne żądanie kraju, w niezłomnem przekonaniu, że jest przedstawicielką wszystkich posiadających w kraju poczucie obywatelskie.

Ruś, połączona z Polską w uroczystej i dobrowolnej Unii Lubelskiej, z pokolenia w pokolenie brała formy cywilizacji rodzimej. Jej oświata i życie publiczne od niepamiętnych czasów odznaczają się wyłącznie polskimi cechami. Źródłem siły i zachowania żywiołu polskiego, niezależnie od następnych przewrotów politycznych, jest złożona w podstawie jego zasada przedstawicielstwa narodowego i swobody obywatelskiej. W ciągu ostatniego półwiecza, polityka, sprzeczna z panującym w tej mierze duchem, powodowała ustawiczne roz-

terki, których stan beznadziejny nieskończenie zatrważa każdego prawego obywatela. Szlachta podolska najpoddaniej uprasza W. C. Mość o uchylenie monarszą wolą swoją pomienionego stanu. Wyłącznie prowadzący ku temu sposób szlachta podolska upatruje w przywróceniu administracyjnej jedności Polski, wcielając do jej składu prowincye zachodnie, z pełnem poszanowaniem praw powołanego w ostatnich czasach na pole działań obywatelskich miejscowego ludu wiejskiego. Szczery współudział szlachty podolskiej w stanowczem rozwiązaniu sprawy włościańskiej, współudział tradycyjny, wynikający z odwiecznych usiłowań Polski pod względem rozszerzania godności i swobód obywatelskich, stanowi niewątpliwą rękojmię prawości jej dzisiejszego postępowania. Odrzucając wszelką myśl o przewadze plemienia lub stanu, szlachta podolska pozostaje wierną idei polskiej we względzie równouprawnienia składowych pierwiastków społecznych i dlatego żąda wspólności z Polską, że widzi w niej podstawę swobodnego rozwoju zarówno polskiej, jak i ukraińskiej narodowości.

Najjaśniejszy Panie! Położenie naszego kraju jest opłakane. Lud bez oświaty, szkoły średnie niedostateczne ani pod względem ilości, ani systemu nauczania; przemysł pozbawiony kapitałów i obciążony nadmiernymi procentami; handel zbożowy w braku udoskonalonych komunikacji odcięty od zbytu zagranicznego; własność ziemską pozbawioną kredytu skutkiem zawieszenia pożyczek z rządo-

wych instytucyi kredytowych i braku hypotek; ustawy sprzeczne z obyczajami, tradycyą i postępem wyobrażeń społecznych; wykonanie prawa ubezwładnione obcem krajowi urządnictwem; administracya ześrodkowana poza obrębem miejscowych potrzeb i interesów; nakoniec społeczność bez organów z jej łona wysadzonych dla kierowania jej pracami zbiorowemi. Stan taki, wynikający z odezwania naszego od Polski, utrudnia ostateczne rozwiązanie sprawy włościańskiej i zagraża ostatecznym upadkiem prowincyi, jeżeli nie nastąpi przywrócenie administracyjnej jej jedności z krajem, z którym ją łączą jednakowe potrzeby i jednakowe tradycye, też same pojęcia o swobodzie obywatelskiej i religijnej i wspólne drogi rozwoju na przyszłość.

Najjaśniejszy Panie! Najpoddaniej objawiając najistotniejsze pragnienie swoje u tronu W. C. Mości, szlachta podolska polega na uczuciach najwyższej sprawiedliwości i miłosierdzia, jako na jedynej podstawie uchylenia swych obecnych cierpień i pomysłności na przyszłość.

Kamieniec Podolski, d. 1 października 1862 r.

(Podpisani: marszałek gubernialny Aleksander Sadowski; powiatowi: kamieniecki Zygmunt Czerwiński, latyczowski Ludomir Skibiński, lutyński Józef Radziejowski, winnicki Ludwik Pieńkowski, braclawski Feliks Sobański, hajsyński Józef Lipkowski, olwiopolski Kazimierz Sobański, bałcki Edward hr. Ronikier, jampolski Waleryan Mańkow-

ski, mohylowski January Sulatycki, uszycki Ignacy Chełmiński, za marszałka proskurowskiego deputat Aleksander Popławski. Następnie 255 podpisów szlachty).

(„*Żurnal Ministerstwa
justicii*“ z r. 1862.)

ADRES SZLACHTY GUBERNII MIŃSKIEJ DO ALEKSANDRA II *).

Najjaśniejszy Panie! Szlachta gubernii mińskiej, zebrana na wybory i obrady, do których sama z gubernii litewskich powołaną została, korzystając z prawa przedstawienia potrzeb kraju, którego po dziś dzień jedynym jest organem, składa u stóp W. C. Mości uroczyste wyrażenie swych uczuć i żądań. Po raz pierwszy odzywając się do W. C. Mości, prosiliśmy o usamowolnienie włościan i prośba nasza wysłuchaną była przez Twoje wspaniałomyślne serce, a na Twój rozkaz spadły wiekowe więzy. Równość wszystkich stanów i wszystkich wyznań, wolność sumienia i instytucye z duchem narodowym zgodne, oto są podstawowe warunki wszelkiej społecznej budowy i konieczne następstwa rozpoczętego przez W. C. Mość dzieła. Im smutniejszy jest dzisiejszy stan kraju, im bardziej za-

---

*) Adres ten nie został podany Aleksandrowi II.

niedbanemi potrzeby z ducha narodowego płynące, tem bardziej umysły wszystkich zwracają się ku przyszłości i jedyne zbawienie w połączeniu z Polską upatrują.

Oto nasze jedyne żądanie, a zanosząc je, oddajemy hołd W. C. Mości. Monarcha, który usamowalniając włościan, spełnił wyroki Opatrzności, nie może nie uznać tychże wyroków w woli nieszczęśliwego narodu.

Mińsk, d. 29 listopada 1861 r.

(Podpisy.)

(Giller, Historia powstania nar. pol. T. II. Paryż, 1868.)

ROK 1863.

Do Rządu Narodowego.

Od Obywateli Województwa Witebskiego.

My niżej podpisani Obywate Województwa Witebskiego, nagleni całą siłą przemocy i podstępem rządu moskiewskiego o wiernopoddańczy adres do cara, niniejszem oświadczamy przed Bogiem, własnym krajem i Europą: jako z Ojców i przodków naszych Polakami jesteśmy i takimi w dzieciach i potomkach naszych na wieki być chcemy, jako wszelki sojusz i sprzymierzenie z Moskwą odrzucamy, jako najświętsze ofiary ostatków mienia, utraty najdroższych osób, krwi przelanej, dla tej miłej Ojczyzny naszej Polski ponosimy i nowe ponieść gotowi jesteśmy. Ruś Biała, jako i inne Rusi, była integralną częścią średniowiecznej i pogańskiej jeszcze Litwy. W r. 1413 wołą absolutnego jej księcia Władysława Jagiełły, a raczej wołą Boga, chcącego udarować te kraje wiarą świętą, połączona została z Polską. Po upływie półtora wieku 1569 w mieście Lublinie zjednoczyła się z nią dobrowolnie, węzłem braterstwa i swobody, za sprawą ostatniego Jagiełły Zygmunta Augusta, który

kwoli zjednoczeniu temu zrzekł się absolutnej i dziedzicznej władzy nad Litwą. Odtąd upłynęło przeszło trzy wieki, w ciągu których Litwa, podzielając z Polską swobody, sławę i nakoniec ostatnią niedolę, złąła się z nią w jeden naród polski. W r. 1861, który był rokiem odrodzenia, nastąpiło trzecie i najuroczystsze połączenie Litwy z Koroną w Aleksocie i Horodle. Adres carski wymaga, żebyśmy się zaparli tych faktów, żebyśmy się nazwali Rosyanami, żebyśmy się wyrzekli i potępilli braci i synów naszych poległych i pomordowanych, jako i uwięzionych w fortcach i wysłanych na Sybir.

Dla kogo jest potrzebny adres i protest? W ukazie Murawiewa, okładającym wszystkich bez wyjątku posiadaczy ziemskich podatkiem nadzwyczajnym, powiedziano: jako karę za udział w powstaniu. Ten ukaz Aleksander II zatwierdził, więc nas wszystkich bez wyjątku nazwał buntownikami, a tem samem Polakami. Z drugiej strony dla czego chcą od nas protestu w słowach, kiedy protestujemy krwią i męczeństwem.

Wiadomo, jakim sposobem przeprowadzają się adresa. Powywożono nam wszystkich niemal Marszałków, ich miejsce zajęli Moskale lub zdrajcy naznaczeni od rządu, i taki Marszałek przy pomocy wojennego naczelnika postrachem lub podstępem wymoże pewną liczbę podpisów, i oto staje adres, mający potępić naszą sprawę przed światem.

My wszakże ufni w Boga i w świętość naszej

sprawy, o krok jeden z drogi obowiązku i poświęcenia nie zбочym, protestując zarówno przeciw złej woli naszych fałszywych przyjaciół, ufni, że wszystko, co zacne i prawdziwie chrześcijańskie w Europie, z nami jest i sprawy naszej choćby tylko w znaczeniu moralnem nie odstąpi.

29 Sierpnia (10 Września) 1863 r.

(Następują podpisy 17.610 obywateli, zaświadczone przez Zarząd Cywilny wyżej wymienionego Województwa.)

Do Rządu Narodowego.

Od Obywateli Województwa Wileńskiego.

Wpółśród krwawej z Moskwą walki o niepodległość, w której wszystkie warstwy społeczeństwa Litwy bohaterski biorą udział, były Marszałek Województwa Wileńskiego wystosował do cara Moskwy adres z wymieniem od szlachty wiernopoddańczych uczuć. Poczem władze moskiewskie zaważwały szlachtę do stwierdzenia niecnego aktu podpisami swemi.

Szlachetni mężowie w odmówieniu podpisów poświęcili się na utratę mienia i wygnanie na Syberyę lub na śmierć męczeńską, doniosłe światu dali już świadectwo, jakich środków używa Moskwa do wymożenia podpisów; krew ich niewinnie przełana, ofiary bez granic uwydatniły z jednej strony, do jakiego stopnia Moskwa czuje się sama pozba-

wioną na Litwie wszelkiej prawnej podstawy, i jak w niedostatku rzeczywistego prawa pragnie wytłoczyć sobie zmyślane, jak nawet tego otrzymać nie może inaczej, jak rozwijając najdzikszą przemoc; — z drugiej strony adresem i podpisem wymuszonym siłą zbrojną, groźbą szubienicy i Syberyi, groźbą mordy i pożogi lub osadzaniem po więzieniach, odjęły resztę znaczenia, jeśli jakiegokolwiek mieć mogły.

Ale duszę polską, w której miłość Ojczyzny stała się religią, boli, nawet terroryzmem pozorne odstępstwo od sprawy ojczyściej. Dla tego my, niżej podpisani Obywatele Województwa Wileńskiego, tak ci, cośmy srogą Moskwę przemocą do podpisania nienawistnego aktu zmuszeni byli, jak ci, cośmy jeszcze na tę straszną próbę narażeni byli, niniejszem protestujemy przeciwko duchowi i literze podanego adresu; podpisy nasze, jako gwałtem od nas wymuszone, odwołujemy i za nieważne ogłaszamy; wszelki sojusz, tak przymierze z najeźdźcą Moskwą, jako duchowi naszemu narodowemu wstrętne, z rozwojem naszej cywilizacji i potrzebami kraju niezgodne, odrzucamy, wierność naszą dla Polski, z którą połączeni jesteśmy nierozetwanym nigdy węzłem, przez ojców naszych w Horodle i Lublinie zaprzysiężonym, a pięćdziesięciu z nią życiem, wspólną chwałą i szczęściem, jak wspólną niedolą wzmocnione, na nowo zaprzysięgamy służyć tej miłej niepodległości, Rządowi Narodowemu, jedynej Władzy, jaką w kraju

naszym za prawą uznajemy, osoby nasze, mienie i krew naszą w rozporządzenie oddajemy i te oświadczenia nasze w obec Boga w Trójcy Świętej jedyne, w obec kraju własnego i Europy czyniąc, świadczymy własnoręcznymi podpisami.

13 (25) września 1863 r.

(Następują podpisy 89,315 Obywateli, zaświadczone przez Zarząd Cywilny wyżej wymienionego Województwa).

Do Rządu Narodowego.

Od Obywateli Województwa Kowieńskiego.

My Obywatele Województwa Kowieńskiego, wydani na całą srogość władz najeźdźczego rządu, które szerząc po kraju naszym spustoszenia i mordy, chcąc nas zmusić do podania adresu do cara, przez co mamy się zaprzeć swojej narodowości i potępić tysiące braci i synów naszych, którzy walczą z wrogiem lub giną męczeńsko w więzieniach za wiarę i swobody narodowe, niniejszem w obec wszechwidzącego Boga, w obec całego Narodu i wszystkich ludów i rządów Europy, uroczycie zeznajemy i oświadczamy, że walkę podniesioną przeciw najeźdźcy uważamy za świętą, sprawiedliwą i konieczną, wszechwładzę obecnego najazdu nieprawą i przemocą nam narzuconą odpychamy, wszelkie przymierze, wspólność i jednoczenie się z Moskwą bezwarunkowo odrzucamy, dopóki choć

jeden nieprzyjaciel na ziemi naszej pozostanie; a jako przez dobrowolne połączenie z Polską wszystkich ziem naszych od wieków utworzyliśmy jedno i nierozdzielne polityczne ciało, tak i nadal w nierozzerwalnej jedności trwać chcemy, przed własnym Narodowym Rządem polskim. Wszelkie przeto akta z rozkazu władz moskiewskich tworzone, wszelkie adresa do cara, jako nie pochodzące z wolnej woli naszej, lecz pod naciskiem najsroższego prześladowania na pojedynczych osobach wymożone, są nieprawne, nieważne i w niczem nas obowiązywać nie mogą.

Niniejsze oświadczenie nasze Rządowi Narodowemu, którego jedynie za swą prawą uznajemy władzę, przedstawiamy i jesteśmy pewni, że rządy i ludy Europy nie w sformowanych przez Murawiewa adresach, lecz w spełnionych przez nas ofiarach, w bohaterskich czynach wojowników naszych dotąd walczących za Polskę i krwią swoją znaczących jej granice, czerpią i czerpać będą o nas swe sądy i zdanie; a my ufni w świętość naszej sprawy i w pomoc sprawiedliwego Boga, wszystkośmy poświęcić gotowi dla odzyskania drogiej Ojczyzny naszej, jedynej, całej, niepodległej Polski.

18 (30) września 1863 r.

(Następują podpisy 96,432 Obywateli, zaświadczone przez Zarząd Cywilny wyżej wymienionego Województwa.)

Do Rządu Narodowego.

Od Obywateli Województwa Grodzieńskiego,

Oszukaństwo, ucisk, gwałt, konfiskata majątności i więzienie ze strony najazdu przy złej wierze kilku wyrzutek naszego społeczeństwa, dały możność Moskwie zebrania kilkuset podpisów na adres odstępstwa narodowego i najzupełniejszego zaparcia się siebie samych.

W obec tego hańbiącego faktu, my Obywatele Województwa Grodzieńskiego, podpisani i niepodpisani na adresie niniejszym, świadczymy, że nigdy nie mieliśmy nic wspólnego z Moskwą, że ona nigdy nie uwzględniła naszych miejscowych potrzeb, że cały czas jej panowania jest to czas gwałtu, okropanego ucisku, najohydniejszej dążności, ostatecznym celem którego było najzupełniejsze wynarodowienie i zagłady u nas cywilizacji europejskiej. Rząd moskiewski, widząc w nas wszystko wrogie i obce dla siebie, nie wahał się i nie waha przedsiębrać najgwałtowniejszych środków do zdemoralizowania i zabicia w nas życia politycznego, religijnego i moralnego. Kiedy inne narody europejskie, wzrastając w bogactwa materyalne, postępowały i postępują na drodze cywilizacji, my byliśmy i jesteśmy otoczeni przekupstwem, pozbawieni osobistej wolności, sumienia i słowa, pod ciągłą groźbą konfiskat i stałą dążnością rządu moskiewskiego zniszczenia niezbędnej harmonii społecznej. Wbrew wszelkim traktatom, pokasowano nasze szkoły i uniwersyteta,

gwałtem zmuszono miliony ludu zmienić unicką wiarę na wstrętną jeszcze szymę, uprawniono niewolnictwo, prawo zastąpiono bezprawiem, ściśniono handel, zrabowano i zniszczono kraj cały, zamierzając wszystkich prawych Obywateli przesiedlić do kopalń i śnieżnych stepów Sybiru.

Z takim rządem niepodobna wchodzić w jakiegobądź dobrowolne zobowiązania się, a wymuszone adresa, jako komedye, odgrywane pod szubienicą, więzieniem i bagnetem, uważamy za niebyłe i ogłaszamy w obec Boga, rządów i ludów Europy, że jedyną naszą Ojczyzną była, jest i będzie Litwa, złączona wiecznym braterskim sojuszem z Polską, z którą wieki dzieliliśmy dobre i złe losy: że obecnie jedyną władzą naszą, obowiązującą i odpowiadającą naszym dążnościom i potrzebom, jest Rząd Narodowy i jego organa, przez nas wyłonione. Że to jest naszą myślą i najświętszym obowiązkiem, oświadczamy się ośmiomiesięczną nieustającą walką, którą prowadzić zaprzysięgamy nim nie osiągniemy celu, zamierzonego przez Naród i jedyny legalny rząd jego.

1 (13) Października 1863 r.

(Następują podpisy 46,289 Obywateli, zaświadczone przez Zarząd Cywilny wyżej wymienionego Województwa.)

*Do Rządu Narodowego.
Od Obywateli Województwa Inflanckiego.*

Trzecie stulecie upływa, jak Inflanty wobec Zygmunta Augusta, Króla Polskiego, zaprzysięgły w stolicy litewskiej, w Wilnie, przyłączenie się do Polski. Mieszkańcy Inflant uścisnęli bratnią dłoń sąsiadów Litwinów i od tej chwili zespolili się w jedną nierozdzieloną część wielkiej Polskiej Rodziny. Wprawdzie część obszernych krajów Mistrzów Inflanckich, długo odpierając napady i broniąc się od najść cudzoziemców, uległa wreszcie przemocy, tracąc wiarę praojców, oderwała się razem ze swoją stolicą Rygą od zaprzysiężonej jednościz Polski, przechodziła rozmaite rządy, aż nareszcie dostała się w zaborcze władanie Moskwy. Wierną pozostała braterskiemu przymierzu część Inflant, dla doniosłego odróżnienia się od odstępców przybrała imię „Inflant Polskich“ i nigdy, ani w słowie, ani w czynie, nie splamiła się odstępstwem od jednościz z Polską, owszem z nią razem porwana w niewolę i ucisk moskiewski, przez wszystkie lata niedoli wspólnie z nią przenosiła tyrańskie carów jak religijne tak narodowe prześladowania i okrucieństwa, przez cały czas niewoli ofiarnikami swymi wspólnie z nią zapełniała odludne pustynie Sybiru; nareszcie w r. 1861, przez swoich delegatów na uroczystych zjazdach w Horodle, Aleksocie, w obec Nieba i świata całego ponowiła dawną przysięgę, jako część jednej Nierozdzielnej Polski.

Dzisiaj zrabowane, spalone, zburzone, męczeńską krwią i łzami najukochańszych swych synów prześląkłe Inflanty, są jeszcze zagrożone ostatecznem wyludnieniem, albowiem wszystko, co tylko było najznakomitszego, najzacniejszego i najświętszego, zostało zakute w kajdany i wespół ze zbrodnia-
rzami do stepów Uralu wypędzone. Najświęto-
bliwszemi kapłanami, sędziwemi starcami, ojcami
licznych rodzin, kwiatem najwykształceńszej mło-
dzieży, a nawet i niewiastami przepełniono pod-
ziemne kopalnie Syberyi.

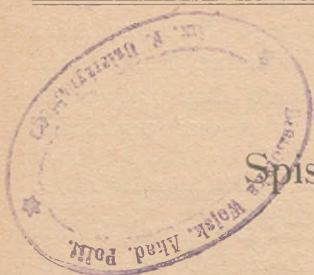
Pozostali zaś w domu, wśród okrucieństw i mor-
dów najazdu moskiewskiego, zagrożeni rzezią, gnę-
bieni ciągłemi więzzeniami, obdzierstwem, stanow-
czo odmówiliśmy wszelkich ustępstw i ugód z na-
jazdem, a wymuszonych szubienicą, konfiskatą i mor-
dami podpisów na adresach, fabrykowanych przez
oficerów moskiewskich, którzy zastępują dziś mar-
szałków naszych, wywiezionych w głąb Rosyi; pod-
pisów tych tak my, cośmy pod wpływem podo-
bnego nacisku ulegli, jak i ci, co się od podpisa-
nia uchylili, wyrzekamy się i protestujemy. Owszem
ponawiamy dawne przymierze praojców naszych,
wzywając na świadectwo cienie zamordowanych
męczenników poległych i wypędzonych na Sybir
braci naszych, Inflantczyków. Przysięgamy w obec
Wszechmogącego Boga, iż wyrzekamy się wszelkich
łask i układów z carem Moskwy i jego służalcami,
a uznajemy za jedyne i prawy nasz Rząd Narodowy
Polski, Władze jego chętnie przyjmujemy i resztki

naszego mienia i życia pod jego rozporządzenia na wywalczenie Jednej, Nierozdzielnej Polski składamy. Co w obec świata całego dla wiadomości wszystkich ludów i rządów własnymi podpisami stwierdzamy.

Dnia 29 Października 1863 r.

(Tu następują podpisy 29,372 Obywateli Inflant Polskich, stwierdzone przez Zarząd Cywilny Województwa Inflanckiego).

*(Czasopismo „Niepodległość“
z dnia 7 listopada 1863 r.)*

Spis rzeczy

	str.
<i>Przedmowa przez Henryka Mościckiego</i>	3
<i>Akt Jagiełły i braci jego o związku Litwy z Polską</i>	5
<i>Znaczenie roku 1386</i>	9
<i>Unia Horodelska</i>	14
<i>Unia Lubelska</i>	19
<i>Przywilej Zygmunta Augusta</i>	33
<i>Testament Zygmunta Augusta</i>	37
<i>Zaręczenie wzajemne obojga narodów w r. 1791.</i>	40
<i>Rok 1812</i>	43
<i>Adres reprezentantów Litwy, Wołynia, Podola i Ukrainy do Sejmu w roku 1831</i>	59
<i>Odpowiedź Sejmu na adres reprezentantów Litwy, Wołynia, Podola i Ukrainy w r. 1831</i>	64
<i>Obchód rocznicy Unii Lubelskiej w r. 1861 w Kownie</i>	68
<i>Odnowienie Unii w Horodle i Uściługiu w r. 1861</i>	77
<i>Rok 1862</i>	100
<i>Rok 1863</i>	105

121-

93348

20.8.60

12219/

1A